Әулиекөл ауданы әкімдігінің мәдениет және тілдерді дамыту бөлімінің
«Әулиекөл аудандық орталықтандырылған кітапханалық жүйесі» ММ
ГУ «Аулиекольская районная централизованная библиотечная система»
отдела культуры и развития языков акимата Аулиекольского района

Міржақып деген есімі қайта жаңғырған

(Міржақып Дулатовтың 140 жылдығы)

Әулиекөл, 2025

Әулиекөл ауданы әкімдігінің мәдениет және тілдерді дамыту бөлімінің
«Әулиекөл аудандық орталықтандырылған кітапханалық жүйесі» ММ
ГУ «Аулиекольская районная централизованная библиотечная система»
отдела культуры и развития языков акимата Аулиекольского района

Міржақып деген есімі қайта жаңғырған

(Міржақып Дулатовтың 140 жылдығы)

Әулиекөл, 2025

ББК 91.9:78
М 94

Құрастырушы/ Составитель Сакауова Алия Бахитжановна

Шығарылымға жауапты/ Ответственный за выпуск Досалина Ж. М. – ӘББ жетекшісі / руководитель МБО

Қазақ тіліне аударған/ перевод на казахский язык Мукушова А. К.

Редактор Серкебаева С. Ж. – Директор Аулиекольской ЦБС

«Міржақып деген есімі қайта жаңғырған» : әдістемелік құрал [Мәтін] / Әулиекөл ауданы әкімдігінің мәдениет және тілдерді дамыту бөлімінің «Әулиекөл аудандық орталықтандырылған кітапханалық жүйесі» ММ ; құраст.: А. Б. Сакауова ; редактор С. Ж. Серкебаева. – Әулиекөл. – 2025. – 44 б.

Қазақ жастарының санасын оятып, оқуға және еңбекке шақырған қазақ зиялыларының бірі Міржақып Дулатовтың 140 жылдығына арналған әдістемелік құралда тарих пен әдебиетте жарқын із қалдырып, қиын өмірлік және шығармашылық жол өткен автордың шығармаларының тізімі, оның өмірі мен шығармашылығы туралы материалдар, пайдаланылған дереккөздер тізімі еніп отыр.

ББК 91.9:78
М 94
«Әулиекөл аудандық орталықтандырылған кітапханалық жүйесі» мемлекеттік мекемесі

Кіріспе

Сіздерге Міржақып Дулатовтың 140-жылдығына арналған әдістемелік құрал ұсынамыз. Ол қазақ жастарының санасын оятып, оқуға және еңбекке шақырған қазақ зиялыларының көшбасшыларының бірі. Тарих пен әдебиетте жарқын із қалдырып, қиын өмірлік және шығармашылық жол өтті.

Нұсқаулықтың мақсаты – кітапханамыздағы барлық материалдарды жинау, пайдаланушыларды жазушының шығармашылығымен таныстыру. Оның өмірі мен шығармашылығы туралы түсінік беру.

Қазіргі қазақ жастары ана тілімен тіл табыса алмайды. Олар әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлерді, халық тарихын білмейді, қазақ тілінде мүлдем оқымайды. Осыған байланысты, біздің жастарымыз өз халқы туралы көбірек оқып, білуі үшін белгілі қазақ қайраткерлерінің өмірі, тілі мен тарихы, халықтың керемет дәстүрлері туралы мақалаларды орыс тілінде аударып, жариялау жақсы болар еді. Бұл өз кезегінде ұлттық сананың оянуына және ана тіліне деген қызығушылыққа ықпал етеді.

Осы құралды жасау кезінде Әулиекөл ОКЖ қорларының материалдары пайдаланылды.

Оқу құралының құрылымында кең өмірбаяндық материалдар, автордың шығармаларының тізімі, оның өмірі мен шығармашылығы туралы материалдар, пайдаланылған дереккөздер тізімі бар.

М. Дулатовтың өмірі мен шығармашылығы

ХХ ғасыр басындағы әдебиетте азаттық идеясын жырлауда біраз ақындар көзге түсті. Әрине, олардың ішіндегі орны бөлегі М. Дулатов. Ол ХХ ғасырдың бас кезіндегі қазақ даласындағы күрделі қоғамдық-әлеуметтік жағдайды өз шығармаларында айқын танытып, қажетті ойды ашып айта білді. Міржақып Дулатов тек әдеби-шығармашылықпен ғана айналысып қоймай, қоғамдық өмірдің қай саласында болмасын өшпес із қалдырған тұтас тұлға, ұлы санаткер, ірі қоғамдық-саяси қайраткер ретінде де танылды. Сан қырлы дарын иесінің мол мұрасының ішінде, әрине, әдеби шығармашылығының орны бөлек-ақ. Әдебиетке өзінің тұңғыш туындысымен «Оян, қазақ!» деп ұрандата келіп, қазақ поэзиясына өршіл сарын, тіліп түсер өткір сөз, ойлы пікір әкелді.

Азырақ құлағын сал, ақын інім,
Ойымыз, рухымыз жақын, інім.
«Ағалық правосын қолыма алып,
Келемін айтайын», - деп ақыл, інім!

«Өзімді ағаңмын», - деп үлкейтемін,
Онымды көремісің мақұл, інім.
Адасқан ағаңыздың жері болса,
Тілеймін ете гөр деп ғапу, інім.

Жай жатсаң жаңылмайсың, адаспайсың,
Күресте кім кетпейді ғапыл, інім.
Ат қойған аз-көбіне қарамастан,
Ақылға біздер жарлы пақыр, інім.

Доңыздай талғамай жеп семіргендер,
Саналып ақылдағы жатыр, інім.
Сүйікті миллəтіңе болам десең,
Нашардың көбірек же хақын, інім.

Сыйласын десең жұртың қадір тұтып,
Айғырсып момындарға ақыр, інім.
Білімді ел ішінде болам десең,
Шешенсіп, жоқты сөйлеп лапыр, інім.

Қолыңнан мұның бірі келмес болса,
Кісімсіп ең болмаса қақыр, інім.
Сөзіңді тыңдатайын десең жұртқа,
Ет асып табақ-табақ шақыр, інім.

Ауызымен орақ орып, бəрін де етер,
Қымызды шара-шара сапыр, інім.
Етпенен қымыз беріп сөйлеп көрсең,
Айтқаның жұртқа балдай татыр, інім,
Ақылың Аплатондай болса-дағы,
Қымыз бен еті жоқ құр татыр, білім.

А. Байтұрсынұлы

«Оян, қазақ!» деп Алаштың ұранын жырлап өткен Міржақып Дулатов қазақ ғылымына орасан үлес қосып кеткен тұлға.

Көзіңді аш, оян, қазақ, көтер басты,
Өткізбей қараңғыда бекер жасты.
Жер кетті, дін нашарлап, хал һарам боп,
Қазағым, енді жату жарамас-ты.

Міржақып Дулатов 1885 жылы 21 қарашада Торғайдың Қызбел деген жерінде дүниеге келген. Екі жасында анасынан, он екі жасында әкесінен айырылып, Асқар ағасының қолында өскен. Алғашында ауыл молдасынан хат танып, кейіннен Торғайдағы Ы. Алтынсариннның ықпалымен ашылған 2 сыныптық орыс-қазақ мектебінде білім алған.

1902-1904 жж. ауыл мұғалімі деген куәлік алып, ауылда бала оқытады.

1904 ж. Омбы қалада А. Байтұрсынұлы, Ә. Бөкейхановпен танысады. Омбы, Қарқаралы, Орал, Санкт-Петербург қалаларында көрнекті қоғам қайраткерлерімен пікірлесу, саяси қозғалыстарға араласу М. Дулатовтың саяси-әлеуметтік көзқарасының қалыптасуына ықпал етеді.

М. Дулатов 1905 ж. 17 қазанда Ресей үкіметіне қазақ халқы атынан жолданған Қарқаралы құзырхатын дайындаушылардың бірі болды.

1905-1907 жж. Зайсан уезіндегі Бекмұхамбет қажы ашқан қазақ мектебінде сабақ берген.

1906 ж. Конституциялық демократтар партиясы делегаттары қатарында Санкт-Петербургке барады. Осы кезден бастап Ресей үкіметі құпия полициясының саяси сенімсіз адамдар тізіміне ілігеді.

1907 ж. Санкт-Петербургте жалғыз ғана нөмірі шыққан «Серке» газетінде М. Дулатовтың «Жастарға» деген өлеңі басылады.

Оның тұңғыш өлеңдер жинағы 1909 ж. «Шарк» баспасынан «Оян, қазақ!» деген атпен басылып шығады. Қазақ оқырмандары үшін бұл кітап әсері үлкен болды. Ауыл арасында қолдан-қолға тарап, аз уақыттың ішінде ақынның есімі танымал болды. Ресей әкімдері тарапынан бұл кітапты оқуға тыйым салынып, қолға түскен даналары тәркіленген. М. Дулатов Қызылжарда сот кеңсесінде тілмаштық қызмет атқарып, мұғалімдігін де жалғастырады, қазақ балаларына орыс тілінен сабақ береді.

1910 ж. Қазандағы Каримовтер баспасынан «Бақытсыз Жамал» романы жарық көреді. Қазақ басылымдарына, әсіресе, «Айқап» журналына үзбей мақала жазып тұрады.

1911 ж. қазақ ауылдарын аралап, Қызылжардан Семей облысына қарай саяхатқа шығады. Құпия полиция тыңшыларының қатты аңдуына алынған.

1911 ж. маусым айының жетісі күні Семей қаласына келгенде ол түскен М. Малдыбаевтың үйіне тінту жүргізіліп, тұтқындалады да, 19 ай қамауда отырады.

1912 ж. Орынборға келеді. Осындағы қазақ зиялылары ақыл қосып, ел санасын оята беру мақсатымен баспасөз қызметін қолға алуды ұйғарады.

1913-1918 жж. «Қазақ» газетінің бас редакторы А. Байтұрсынұлының орынбасары, жауапты хатшы қызметінде болады. Сол кезеңде М. Дулатовтың «Азамат» (1913), «Бақытсыз Жамал» (екінші рет, 1914), «Терме» (1915) кітаптары жарық көрді.

1917 жылдың 25 ақпанында Торғай губернаторы М. Эверсман, Ә. Бөкейхановтың ұсынуымен М. Дулатовқа және дәрігер Ә. Алдияровқа арнайы куәлік беріп, оларды Минск маңы мен Баранович қаласында тыл жұмыстарында жүрген қазақтарға қолдау көрсетіп, жетекшілік етуге жібереді. М. Дулатов Минскіде Ә. Бөкейханов ұйымдастырған «Еркін Дала» (1917) атты саяси үйірменің ісін жандандырып, қазақ жастарының көзқарасын қалыптастыруға ықпал етті. Осы жылдары Алаш қозғалысы мен Алашорда үкіметінің жұмысына белсене араласады.

А. Байтұрсынұлы, Ә. Бөкейханов, М. Дулатов

М. Дулатов Алаш қозғалысының жетекшілерінің бірі ретінде 1917 ж. Орынборда өткен 1 және 2 жалпықазақ съезіне белсене қатысып, «Алаш»

партиясының бағдарламасын жазған. 1917 ж. Қызылжарда сот мекемелерінде, 1918-1920 жж. Ташкент қаласында Түркістан Республикасының «Ақ жол» газетінде қызмет атқарған.

1922 ж. Алаш қозғалысына қатысқаны үшін қамауға алынып, Орынборға жөнелтіледі де, сонда қамаудан босатылды.

1922 ж. 9 наурызда Семей қаласында қазақ зиялылары бас қосып, ашыққан елді аман сақтап қалу үшін сенімді азаматтарды елге шығарып, шаруасы күйлі азаматтардан жылу ретінде мал жию керек деген байламға тоқтайды. М. Дулатов пен Ж. Аймауытов осы іске басшылық жасап, 2-3 айда 15 мың бас ірі қара жиып, ашыққан елді мекендерге жібереді.

1922-1926 жж. Орынбордағы Қазақ халық ағарту институтында оқытушы, Қызылжарда, Семейде сот мекемелерінде, Қызылорда мерзімді баспасөз орындарында қызмет істеген.

1928 жылдың желтоқсанында қамауға алынады.

1930 ж. ату жазасына кесіліп, кейін оны он жыл абақтыға ауыстырады. Беломор-Балтық каналының құрылысы бойында Сосновск станциядағы лагерьде «жазасын» өтейді.

Ленинград облысы, Медвежья гора қаласындағы лагерьде болған бір топ «ақтандақ» құрбандары. Соңғы қатарда түрегеп тұрғандардың (оңнан солға қарай) 5-сі Міржақып Дулатов, 6-сы Мырзағазы Есполов. 1934.

1935 ж. 5 қазан күні осы лагерьдің лазаретінде ауыр науқастан қайтыс болады.

Сүйегі 1992 ж. 1-18 қыркүйек аралығында Торғай өңіріндегі өз есімімен аталатын ауыл бейітіне әкелініп, қайта жерленді.

М. Дулатовтың әдеби шығармашылығы

Міржақып Дулатов – көрнекті саясаткер. Ол «Қазақ» газеті бетінде алуан түрлі саяси-әлеуметтік мәселелерді көтереді. Шығармалары зорлыққа қарсы тұруға, күресуге үндейді. «Жастарға» өлеңі мен «Біздің мақсатымыз» мақаласынан бастап барлық шығармалары осы мақсатты ғана көздейді. М. Дулатов XX ғ. басындағы қазақ әдебиетінде бостандық, азаттық, теңдік тақырыптарын оқу, өнер, білім, өркениет мәселелерімен байланысты қозғаған. «Оян, қазақ!» жинағында барша шығармалар отарлық қанауға ұшыраған қазақ халқы басындағы келелі мәселелерді қозғап, оны күреске шақырды. «Терме», «Азамат» жинақтарындағы өлеңдерінде Қазақ еліне бостандық аңсаған ойларын жалғастырады. Қазақ прозасы тарихында орны бар «Бақытсыз Жамал» романы қазақ қыздарының басындағы ауыр жай-күйді, қазақ даласына ене бастаған жаңа қатынастарды суреттеді. М. Дулатовтың шығармаларының үлкен саласы – журналистика. Ол «Айқап» журналынан «Еңбекші қазаққа» дейінгі аралықтағы баспасөз ұйымдарының қызметіне белсене араласады. Әсіресе, М. Дулатов негізін қалаушылардың бірі болған «Қазақ» газеті Қазақстанда өтіп жатқан саяси-әлеуметтік, мәдени-шаруашылық, оқу-ағарту, өнер-білім салаларындағы әрекеттердің көш басында тұрды. М. Дулатов 1916 жылғы маусым жарлығынан соң Ресей үкіметі мен қазақ халқы бетпе-бет келген қиын күндерде де аса күрделі саяси мәселелердің ушығып кетпеуі үшін күресті. Ол қазақстанның аса көрнекті қоғам қайраткерлері жайында очерк, әңгіме, портрет, тарихи дерекнамаларын орыс, татар басылымдарында да жариялады. Оларды өзге халықтарға танытуға күш салды. «Абай», «Хан Абылай», «Қазақ ақыны», «Қазірет Сұлтан», «Ахмет Байтурсынович Байтурсынов» тағы басқалар іргелі зерттеу мақалаларын жазды.

М. Дулатовтың ағартушылық қызметі ауылда бала оқытудан басталады. Оқу-педагогтік қызмет – өмір бойы қаламгердің айрықша көңіл аударған, қолы босаған сәтті ықыласпен айналысқан жұмыстарының бірі. Қазақ халық ағарту институтында ұстаздық еткен жылдары М. Дулатов осы саланың өзекті мәселелері туралы өткір мақалалар жазады, жаңа шаңырақ көтеріп жатқан оқу орындарына арнап оқу құралдарын шығарады («Есіп құралы. Бастауыш мектеп оқушыларына». Орынбор, 1914 ; 1928 жылға дейін 9 рет басылған ; 1927 жылы қырғыз тіліне аударылған ; «Есеп құралы. Бастауыш мектепте екінші жыл оқытылатын» ; 8 рет басылған, 1920 ; «Қирағат кітабы» 1924).

М. Дулатовтың шығармалары:

1. Дулатов М. Бақытсыз Жамал : роман / М. Дулатов ; Қыз көрелік : роман / Т. Жомартбаев ; Ақбілек : роман / Ж. Аймауытов / М. Дулатов. – Алматы : Жазушы, 2009. – 319, [1] б. – (Қазақтың 100 романы).
2. Дулатов М. Бақытсыз Жамал : Роман. Әңгімелер. Өлеңдер / М. Дулатов. – Астана : Фолиант, 2024. – 204 б. – (Сөз маржан).
3. Дулатов М. Оян, қазақ! : роман, өлең-жырлар, әңгімелер / М. Дулатов ; құраст. Н. Ақбай. – Алматы : Атамұра, 2003. – 190, [2] б. – (Атамұра кітапханасы).
4. Дулатов М. Шығармалары / М. Дулатов. – Алматы : Ана тілі, 2010. – 398, [2] б. – (Мерейтойлық әдебиет).
5. Дулатұлы М. Алашым, ардағым! / М. Дулатұлы ; құраст. және ред. А. Ментебаева. – Алматы : «Олжас кітапханасы» Баспа үйі, 2012. – 182 б. – (Қазақ әдебиетінің шеберлері).
6. Дулатұлы М. Алты томдық шығармалар жинағы. 1 т : Өлеңдер, роман, пьеса, әңгімелер / М. Дулатұлы. – Алматы : Мектеп, 2013. – 396, [2] б. – (Алаш мұрасы).
7. Дулатұлы М. Алты томдық шығармалар жинағы. 2 т : Көсемсөз, әдеби сын, зерттеу мақалалары / М. Дулатұлы. – Алматы : Мектеп, 2013. – 390, [2] б. – (Алаш мұрасы).

8. Дулатұлы М. Алты томдық шығармалар жинағы. 3 т : Көсемсөз, әдеби сын, зерттеу мақалалары, қазақ тілінде басылған кітаптар көрсеткіштері / М. Дулатұлы. – Алматы : Мектеп, 2013. – 398, [2] б. – (Алаш мұрасы)

9. Дулатұлы М. Алты томдық шығармалар жинағы. 4 т : Ағартушылық бағыттағы еңбектері мен оқу құралдары / М. Дулатұлы. – Алматы : Мектеп, 2013. – 342, [2] б. – (Алаш мұрасы).

10. Дулатұлы М. Алты томдық шығармалар жинағы. 5 т : Аудармалар, құжаттар мен деректер / М. Дулатұлы. – Алматы : Мектеп, 2013. – 501, [3] б. – (Алаш мұрасы).

11. Дулатұлы М. Алты томдық шығармалар жинағы. 6 т : Кейінгі жылдары табылған құжаттар мен деректер, хаттар, естеліктер / М. Дулатұлы ; құраст. : Е. Сатыдалбиев, В. Галиев, Т. Жұртбаев, М. Әпсеметов. – Алматы : Мектеп, 2013. – 470, [2] б. – (Алаш мұрасы).

12. Дулатұлы М. Бес томдық шығармалар жинағы. 1 т : Өлеңдер, роман, пьеса, әңгімелер / М. Дулатұлы. – Алматы : Мектеп, 2003. – 366 б. – (Алаш мұрасы).

13. Дулатұлы М. Бес томдық шығармалар жинағы. 2 т : Көсемсөз, әдеби сын, зерттеу мақалалары / М. Дулатұлы. – Алматы : Мектеп, 2003. – 390 б. – (Алаш мұрасы).

14. Дулатұлы М. Бес томдық шығармалар жинағы. 3 т : Көсемсөз, әдеби сын, зерттеу мақалалары, қазақ тілінде басылған кітаптар көрсеткіштері / М. Дулатұлы. – Алматы : Мектеп, 2003. – 398 б. – (Алаш мұрасы).

15. Дулатұлы М. Бес томдық шығармалар жинағы. 4 т : Ағартушылық бағыттағы еңбектері мен оқу құралдары / М. Дулатұлы. – Алматы : Мектеп, 2003. – 342 б. – (Алаш мұрасы).

16. Қазақтың тәлімдік ойлар антологиясы: 10 томдық. 6 т. Ұлттық тәлім-тәрбиелік ғылымдардың дамып, қалыптасу тарихынан (1920-2000 жылдар) / құраст. С. Қалиев, К. Аюбай. – [Алматы] : [Сөздік-Словарь], [2009] – 396, [4] б.

17. Тарих адамзат ақыл-ойының қазынасы: он томдық. 10 т. Түркі халықтарының тарихи ойы / құраст. ғыл. ред. Р.Қ. Нұрмағамбетова. – Астана : Фолиант, 2006. – 391, [1] б. – (Мәдени мұра).

18. Ұлт рухы : [қанатты сөздер] / құраст. Е. Зәңгіров. – Алматы : Arna - b, 2015. – 159, [1] б.

М. Дулатовтың өмірі мен шығармашылығы туралы әдебиет:

1. Алаш. Алашорда : энциклопедия / [Құраст. : Ғ. Әнес, С. Смағұлова] – Алматы : Арыс, 2009. – 536 [8] б. – (Алаш мұрасы).

2. Алаш қозғалысы = Движение Алаш : құжаттар мен материалдар жинағы. Т. 3, Кн. 2. – / ред. М. Кул-Мұхаммед. – Алматы : Ел-шежіре, 2007. – 344 б. – (Алаш мұрасы).

3. Алаш қозғалысы : балаларға арналған аңықтамалық. – Алматы : ЖК «InterBesCompany», 2017. – 151, [1] б.

4. Алаштың ардағы : елтанымдық және тілтанымдық жинақ / ҚР Мәдениет министрлігі Тіл комитеті, құраст. : Е. Е. Тілешов, Г. П. Әріпбек. – Астана : Руханият, 2010. – 263, [1] б.

5. Аманаты Алаштың : балаларға арналған энциклопедия. – Алматы : «Сардар» баспа үйі, 2018. – 246, [2] б.

6. Асқаров Ә. Кертолғау мен ойтолғау : Ардақты ағалар, замандастар мен құрдастар, ізетті інілер жайындағы ой-толғамдар / Асқаров Ә. – Алматы : Тоғанай Т, 2024. – 365, [2] б. : сурет.

7. Әбдиманұлы Ө. Шығамалары. 2 т. Қазақ әдебиетіндегі ұлт-азаттық идея : монография / Ө. Әбдиманұлы – Алматы : Қазақ энциклопедиясы, 2016. – 422 б.

8. Әлім, Қ. Міржақыптың оралуы = Возвращение Миржакипа : документальная повесть : хикаят сапарнама / Қ. Әлім ; ауд. Ахетов А. – Алматы : Мектеп, 2017. – 200 б.+ 16 бет сурет.

9. Бес арыс : естеліктер, эсселер және зерттеу мақалалар / Құраст. Д. Әшімханов. – Алматы : Жалын, 1992. – 544 б.

10. Галиев, В. З. Ұлтты оятқан кітап : Міржақып Дулатұлы және оның «Оян, қазақ!» кітабының ізімен / В. З. Галиев. – Алматы : Мектеп, 2013. – 413, [1] б.

11. Дулатова, Г. Алаштың сөнбес жұлдыздары / Г. Дулатова. – Алматы : Мектеп, 2012. – 991, [1] с. : фото. – (Алаш мұрасы).

12. Дулатова, Г. М. Алаштың сөнбес жұлдыздары : естелік-эссе / Дулатова Г. М. - Алматы : Мектеп, 2023. – 264 б. : сурет.
13. Дулатова, Г. Шындық шырағы : естелік-эссе / Г. Дулатова. – Алматы : Мектеп, 2013. – 405, [1] б. – (Алаш мұрасы).
14. Жақанов, И. Інжу-маржан / Жақанов И. ; [жобаның авторы : М. Жолдасбеков] – Астана : Күлтегін, 2023. – 320 б.
15. Жұртбай , Т. «Ұраным-Алаш!..» : зерттеулер. 1 т. / Жұртбай Т. – Алматы : Ел-шежіре, 2008. – 472 б.
16. Ісімақова, А. Алаш әдебиеттануы [монография] / А.Ісімақова. – Алматы : Қазақ энциклопедиясы, 2017. – 278, [2] б. – (50 жыл. Қазақ энциклопедиясы).
17. Қазақ халқының тарихи тұлғалары. 2 кітап. Ұлттық қайраткерлер, ақын-жазушылар, күш алыптары, ғалымдар, суретшілер, сәулетші-архитекторлар, өнер тарландары / құраст. Ә. Көпіш. – Алматы : Өнер, 2016. – 367, [1] б.
18. Қазақ халқының философиялық мұрасы. 11т. XX Ғасыр басындағы қазақ философиясы / ғыл. ред. Ә. Нысанбаев ; құраст. Т. Ғабитов, С. Е. Нұрмұратов ; сарапшы М. Сәбит ; арнайы ред. Ж. Аймұхамбетова. – Астана : Аударма, 2008. – 464 б. – (Мәдени мұра).
19. Қазақстан : ұлттық энциклопедия. 3 т. Г–Ж . – Алматы : Қазақ энциклопедиясының, 2001 . – 719 б.
20. Қазақтың тәлімдік ойлар антологиясы: 10 томдық. 6 т. Ұлттық тәлім-тәрбиелік ғылымдардың дамып, қалыптасу тарихынан (1920-2000 жылдар) / құраст. С. Қалиев, К. Аюбай. – [Алматы] : [Сөздік-Словарь], [2009] – 396, [4] б.
21. Қалиев С. Этнопедагогика : оқулық / Қалиев С., Молдабеков Ж., Иманбекова Б. – 2-басылым. – Астана : Фолиант, 2010. – 397, [1] б. – (Кәсіптік білім).
22. Қойшыбаев Б. Тәуелсіздік тамырлары : зерттеулер, мақалалар, сұхбаттар / Б. Қойшыбаев – Алматы : Дәуір, 2022. – 612 б. : сурет.
23. Мәсімханұлы Д. Таңдамалы. Үш томдық. 1 т. Мұхтар Әуезов және Лу Шүн. Жыр-Жебе : зерттеулер / Д. Мәсімханұлы – Астана : Фолиант, 2016. – 596 б.

24. Сыздықова Р. Көптомдық шығармалар жинағы. 13 т. Қазақтың ғылым әлеміндегі алғашқы алыптар: «Абай» энциклопедиясында жарияланған ғылыми-теориялық мақалалар / Р. Сыздықова ; жауап. ред. О. Жұмабаева. – Алматы : Ел-шежіре, 2018. – 379, [3] б.

25. Тарих адамзат ақыл-ойының қазынасы: он томдық. 10 т. Түркі халықтарының тарихи ойы / құраст. ғыл. ред. Р. Қ. Нұрмағамбетова. – Астана : Фолиант, 2006. – 391, [1] б. – (Мәдени мұра)

М. Дулатов туралы мақалалар:

1. 31 мамыр – Саяси қуғын-сүргін және ашаршылық құрбандарын еске алу күні // Қазақ. – 2015. – № 23–24. – Б. 1, 6–7.

2. Абдуллин Әмірхан. «М. Дулатов және ұлт руханияты» : [Торғай өңірінде кітапханашылардың облыстық семинары өтті] / Абдуллин Әмірхан // Қостанай таңы. – 2010. – 15 қыркүйек. – Б. 3.

3. Айқадамова Айтолқын. Жастар санасына сілкініс керек: [тәуелсіздік күні қарсаңында өткен ерекше рухани кездесу жастардың басын қосты] / Айқадамова Айтолқын ; суреттерді түсірген – Б. Көркембаев // Қостанай таңы. – 2024. – 6 желтоқсан. – Б. 19.

4. Айтса, айтатындай-ақ... : [өлеңдер ; проза] / [газ. ред.] // Қостанай таңы. – 2016. – 14 маусым. – Б. 8.

5. Алаш арыстары қалай ақталды? : [ғалым Жабайхан Әбділдинмен сұхбат : суреттер бар] / Ж. Әбділдин ; әңгімелескен Жарасбай Сүлейменов // Егемен Қазақстан. – 2013. – 11 қаңтар. – Б. 7.

6. Анаш Думан. Алаш әскері : [сурет бар] / Анаш Думан // Егемен Қазақстан. – 2013. – 7 мамыр. – Б. 5.

7. Анаш Думан. Қайраткерлік: [адами құндылық] / Анаш Думан // Егемен Қазақстан. – 2018. – 6 тамыз. – Б. 5.

8. Ахметбеков Байбатыр. Міржақып бабамызға ескерткіш орнатылды: [қоғам қайраткері Дулатовқа] / Ахметбеков Байбатыр // Қостанай таңы. – 2016. – 14 қыркүйек. – Б. 5.

9. Әбжанов Ханкелді. Қаһарлы 1916 жыл: Ұлы бетбұрыс қырлары мен астары / Әбжанов Ханкелді // Қостанай таңы. – 2023. – 26 мамыр. – Б. 20.

10. Әлім Қайсар. Бір арнаға тоғысқан қос тағдыр. Бір ұяда қанаттанған, бір түрмеде азаптанған Асқар мен Міржақып Дулатовтар / Әлім Қайсар // Қазақ. – 2016. – Б. 7.

БІР АРНАҒА ТОҒЫСҚАН ҚОС ТАҒДЫР

БІР ҰЯДА ҚАНАТТАНҒАН, БІР ТҮРМЕДЕ АЗАПТАНҒАН АСҚАР МЕН МІРЖАҚЫП ДУЛАТОВТАР

Тобықтай түйін

Қайсар ӘЛІМ, жазушы, журналист

11. Әлім Қайсар. «Егемен»: қос құбылыс! : [Алаш қайраткерлері М. Дулатов пен Бейімбет Майлин туралы] / Әлім Қайсар // Егемен Қазақстан. – 2017. – 23 қараша. – Б. 3.

12. Әлім Қайсар. Қазағын оятып, ойлантқан! : [Алаш қайраткерінің жер, дін, діл, жалпы хал-ахуал хақындағы ойларының өміршеңдігі туралы] / Әлім Қайсар // Егемен Қазақстан. – 2010. – 24 қараша. – Б. 12.

13. Әлім Қайсар. Қаралы қарбалас : (Күнделіктен үзінді) / Әлім Қайсар // EGEMEN QAZAQSTAN. – 2020. – 4 қараша. – Б. 23.

14. Әлім Қайсар. «Ленині бар» Қызбелдің мектебі / Әлім Қайсар // Қостанай таңы. – 2022. – 1 маусым. – Б. 7.

15. Әлім Қайсар. Парыз бен қарыз: Міржақып Дулатов – 125 / Әлім Қайсар // Егемен Қазақстан. – 2010. – 24 ақпан. – Б. 5.

16. Әлімақын Дүйсенәлі. Міржақыптың беймәлім суреті : [ақын М. Дулатовтың суреті] / Әлімақын Дүйсенәлі // EGEMEN QAZAQSTAN. – 2024. – 1 наурыз. – Б. 13.

17. Әмір Әбутәліп. Міржақып туған киелі жер : [ақын, Алаш қайраткері М. Дулатов] / Әмір Әбутәліп // Қостанай таңы. – 2024. – 20 ақпан. – Б. 6.

МІРЖАҚЫП ТУҒАН КИЕЛІ ЖЕР

Кеңес дәуірі есеңгіретіп жіберген бір жақты саясатынан соң, етек-жеңімізді енді-енді жинап, елдігімізді енді-енді танып, тіліміз бен ділімізге, салт-санамыз мен дәстүрімізге қайта орала бастағандаймыз. Алаш арыстарының қазақ үшін жасаған теңдессіз еңбегін, жанкешті тірлігін енді түсініп, жоғымызды түгендеп жатырмыз.

Бұдан бір жарым жыл бұрын Алаштың рухани көсемі А.Байтұрсынұлының 150 жылдығы тойланды, осы атаулы іс-шара қарсаңында облысымызда біраз келелі істер жүзеге асты, бірақ істелетін игі істер істелгеннен де әлдеқайда асып жығылады...

Келер жылы М.Дулатұлының туғанына 140 жыл толмақ. Біздіңше осы іс-шараға дайындықты қазірден бастағанымыз абзал шығар. Рас, бұл мерейтой ЮНЕСКО бойынша атап өтілмейді. Бірақ, ЮНЕСКО тойламайды екен деп біз өзіміз арысымыздың атаулы жылын жақсы жобалармен, ізгі істермен, шарапаты мол шаралармен атап өтпеуімізге не кедергі?

Қисынды сұрақ туындайды: ол қандай игі істер, нендей жақсы жобалар мен іс-шаралар?

Уақыт өткен сайын тарихымыздың қиын-қыстау кезеңдерін, тар жол, тайғақ кешу тұсарын, сол бір сыры толық ашылмай жатқан көлеңкелі кезеңдерде қазақ үшін кімнің не істегенін енді-енді біліп келе жатқанымызды жоғарыда айтып кеттік. Осы әңгіме Міржақып Дулатұлына да тікелей қатысты. Осындай игі іс-шараның бірі Міржақыптың аты берілген мектептерде Алаш арысының өмірі мен шығармашылығын терең оқып үйрену үрдісі жүріп жатыр. Жуырда ғана экранға шыққан «Оян қазақ» фильмінен кейін Жақаңның жүріп өткен жолы мен қазақ үшін тындырған еңбектеріне деген қызығушылықтың арта түскенін фильмді көргендердің толғана жазған пікірлерінен білуге болады. Мұның сыртында М.Дулатұлы сүйегі табылған бірден-бір Алаш арысы.

Қазіргі кезде Жақаңның басына барып тағзым жасауға ынталылардың саны көбейіп келеді. Жекелеген қоғам қайраткерлерінің, ақын-жазушылар мен тарихшылардың (олардың ішінде шетел ғалымдары да бар), мәдениет саласы қызметкерлері мен үкімет адамдарының, Алаш тақырыбынан, Міржақып шығармашылығынан дипломдық, магистрлік жұмыстар жазып жүрген студенттер мен магистранттардың сыртында, біртуар қайраткердің жатқан жеріне барып тәу етуге туристер мен мектеп оқушылар да қызығушылық танытуда.

Бұл үрдіс уақыт өткен сайын арта түсетініне күмән жоқ. Бірақ, осы жақсы бастаманың жылдам ілгерілеуіне үлкен кедергілер бар. Біріншіден, ол жол мәселесі. Арқалық-Торғай тас жолынан Қызбелге дейін 49, әрі қарай Бидайыққа дейін тағы 41 шақырымдай. Сонда Тоқанай-Бидайық жолы 90 шақырым. Мұны толық асфальттау қомақты қаржыны қажет ететіні белгілі. Дегенмен, Міржақыптың қазақ үшін жасап кеткен еңбегін ескерсек, ерте ме, кеш пе бұл жолды жасау қажеттігі туындайды. Осыған орай, алдымызда келе жатқан 140 жылдық мерейтой қарсаңында осы үлкен істің қыруар бөлігі істеліп қалса игі еді.

Бұдан шығатын қорытынды, үкімет, халық қалаулылары, елге жанашыр кәсіпкерлер мен бизнесте жүрген азаматтар осы бір үлкен іске, жұмыла, жан-жақты қолдау көрсетсе деген тілек айтқымыз келеді. Қызбелден шыққан ел азаматтарына келетін болсақ, мұндай игі істер олар тарапынан жыл сайын жүріп жатыр. М.Дулатов атындағы (бұрынғы Ақсуат орта мектебі) мектептің әр жылғы түлектерінің ауылдың көркейюіне үлес қосып, көшет отырғызу, заманауи үлгідегі волейбол ойнайтын алаңқай орнату, балалар орталығын салу, демалуға ыңғайлы көлеңкелі отырғыштары бар гүлзар алаңын сыйға тарту секілді істердің сыртында 2022 жылы жоғарыдағы мектептің 100 жылдық мерейтойы айтарлықтай ауқымда атап өтілді. Оны өткізуге осы мектептің соңғы 50 жыл ішіндегі түлектері түгел дерлік ат салысты. Нәтижесінде айтылмыш мектептің іргетасын қалаған Садуақас Жақанинге мемуарлық тақта орнатылды; мектеп жанындағы М.Дулатов музейіне күрделі жөндеу жүргізілді; 1922-2022 жыл аралығындағы осы елді мекенде білім алған шәкірттер мен олардың ұстаздарының тізімі келтірілген (жинау, іздеу жұмыстары 8 айға созылды), осы мектептен шыққан атақты адамдары туралы ақпараттар, естеліктер келтірілген «Қызбел мектебіне – 100 жыл» атты үлкен кітап басылып шықты; ғалымдар мен жазушылардың, қоғам және мәдениет қайраткерлерінің, аудан басшылары мен ауыл ақсақалдарының қатысуымен ғылыми конфереция өткізілді; мәдени және спорттық іс-шаралар ұйымдастырылды. Осы игі істі жүзеге асыруға әр жылғы түлектер тарапынан 56 млн теңге қаражат жиналды, оның 46 млн теңгесіне ауылдағы елеулі іс-шаралар мен түрлі басқосуларды өткізуге арналған заманауи талапқа сай 200 орындық шатхана салынды, осы мерейтой қарсаңында ол салтанатты түрде ашылып, ас берілді.

Сөз ретімен айта кету керек, мұндай қыруар жұмыс бір күнде жасалған жоқ, 2021 жылдың қараша айынан бастау алған жұмыс, 2022 жылдың тамыз айына үздіксіз жүріп жатты. Осы келелі істің басы-қасында жүрген мына жігіттерді ерекше айта кетуді жөн көрдім: өздерінің жеке уақыттарымен санаспай, елге қайта-қайта барып, жүргізіліп жатқан жұмысты ұйымдастырып жүрген Байгерей Балғаұлын, Елжан Қонарұлын, жұмыс барысында тығырыққа тірелген кезде одан шығудың жолын көрсетіп, ақыл-кеңестерін бөлісіп отырған Шәріп Қасымұлы мен Айтан Қабиұлын, осы торқалы тойдың барлық мәдени іс-шараларын өткізуде ерекше көзге түскен Ербол Жаңбыршыұлын, жоғарыда айтылған шатхананың құрылысына алды 14, арты 5 миллион теңге қаржылық көмек көрсетіп, құрылысқа қажет материалдарды өз техникаларымен қаладан дер кезінде жіберіп отырған Асқар Байғұлұлын, Мұхарбек Мұсағалиұлын айрықша атап айтсақ дұрыс-ты.

Осы бір істерді мақтанышпен айта отырып, мұндай ізгі бастамалар ауданымыздың, облысымыздың, қала берді еліміздің әрбір елді мекенінде ұйымдастырылып жатса ауыл-аймағымыз көркейіп, еліміз гүлдене түсер еді-ау.

Енді жоғарыда айтып кеткен, алдымызда тұрған мәселеге турасынан көшсек: біздіңше, М.Дулатовтың 140 мерейтойына орай Қызбел ауылын абаттандыру жұмыстарын жоспарлы түрде қолға алу керек. Мұндай келелі жұмыстың қысқа мерзімді де, ұзақ мерзімді мәні бар. Қысқа мерзімді мағынасына келетін болсақ, айтылмыш мерейтойдың Қызбел ауылында өту ықтималдығы өте жоғары, себебі Алаш арысының кесенесі осы ауыл маңында тұр. Тіпті той бұл ауылда емес, аудан орталығында өтеді дегеннің өзінде осы іс-шараға арнайы келген қонақтардың Жақаңның басына барып тағзым жасап, құран бағыштамай кетпейтіні сөзсіз. Бұған дәлел ретінде осыған дейін жол қиыншылығына қарамастан, топ-топ делегация болып та, екі-үш адам болып бірігіп те, жекелеген адамдар да алыс-жақын шетелдерден (Венгрия, Жапон елі, Ресей), қала берді Қазақстанның түпкір-түпкірінен келгенін келтіруге болады. Келешекте бұл үрдіс күшеймесе, азаймасы сөзсіз. Демек, қонақ қабылдайтын екі ауылдың да сырт келбеті мен ішкі мазмұны атына сай болуы шарт-ау... Осы орайда мына бір жағдайды айтпай кетуге болмас. Өткен жылдың күзінде Қызбелге, одан әрі Бидайыққа облыс әкімінің орынбасары Ринат Мұхаметқали бастаған лауазымды тұлғалар барып қайтты. Негізгі әңгіме тетігі осы 140 жылдыққа байланысты болды. Егер мерейтой облыс деңгейінде өткізілетін болса, оның негізгі бөлігі Қызбелде болатындықтан, ауыл көшелері асфальттанып, мектеп, клуб сияқты оқу, мәдени ошақтарына күрделі жөндеу жұмыстары жүргізелетіні турасында айтылды. Мұның бәрі өте құптарлық дүние. Дегенмен, осы елдің тумасы және ауыл жанашыры ретінде аз-мұз ой бөлісе кетудің артықшылығы жоқ шығар деп мына жайттарға назар аударылса деген таза ниет бар.

Жоғарыда айтылғандардың сыртында ұзақ мерзімді жоспарда:

1) Ауылға келешекте келетін қонақтардың (туристердің) саны көп болатыны себепті заманауи талаптағы қонақ үй салынса; мұның сыртында 2-3 бөлмелі тұрғын үйлерді осы күннің талабымен жабдықтап, шағын отельдер де ұйымдастыруға болады. Жазда ауылда ас беру, сыныптастардың басқосуы, тойлар мен түрлі жиындарға келетіндердің саны аз болмайды. Осындай жағдайда мұндай қонақжайлар жалға беріліп ең құрығанда өз шығындарын өтеп тұрар еді.

2) Сауда нүктелері мен қымызхана, сауналы монша, саламатты өмір салтын насихаттайтын спорт ойындар өткізуге және жыл сайын елде болып тұратын үлкенді-кішілі іс-шараларды тамашалайтын шағындау болса да, тәуір стадион салынса; демалыс орындарын ұйымдастыру, заманауи дәретхана салу да елеулі мәселе. Бір қарағанда, біреу болмаса біреу «бәрі жарылқанып, енді дәретхана салу қалып еді» деп ойлауы да мүмкін-ау... Бірақ бұл адамның табиғи қажеттілігіндегі бірінші орындағы дүниенің бірі. «Театр киім ілгіштен басталады» демекші, келген қонақтар өздерін емін-еркін, өркениетті елге келгендей сезінуі үшін бұл үлкен қаражатты қажет етпейтін, бірақ барынша қажетті дүние.

3) Көгалдандыру жұмыстарын жоспарлы түрде жолға қойып, жасыл желектердің санын жылма-жыл арттырып отыруды күн тәртібінен түсірмеген абзал.

4) Ауылдан әріректе шамамен 2-3 шақырымдай жерде өзен жағасында шомылатын орын әзірленсе. Жазда ауылға осы жерде туып өскен азаматтар көптеп келеді. Әсіресе, үлкен жиындар кезінде. Сондағы елдің демалыс уағындағы ең көп жиналатын жері Қоңыраулы өзенінің жағасы. Ауылдан бір шақырымдай жердегі бір кездегі болыс Қаржаудың Оспаны қыстауының маңы. Ауылдың суы лайланбауы үшін менің ше жағажайды одан да әрірек орынға ауыстыру керек. Бұл, біріншіден, сосын ең бастысы – қауіпсіздік шаралары мен шомылуға барынша ыңғайлы жағдай жасау. Айтқандай, мұнда да қайықпен серуендеу, қармақпен балық аулап жарысу сияқты демалыс түрлерін ұйымдастыруға әбден болады. Осы жерде этноауыл элементтерін қолданып, киіз үй, палаткалар тігіп, онда отырып тамақтануға, дем алуға мүмкіндіктер жасаса тіпті тамаша.

Айтылған істерді жүзеге асыру барысында қосымша жұмыс орындары ашылар еді де, бұл елді тұрақтандырудың оңтайлы бір әдісіне айналар еді.

Қызбел жері малға барынша қолайлы алқап. Кеңес дәуірі кезінде мұнда төлімен қоса есептегенде бір жылда 17 мыңға жуық қара мал болған (Қазақстанда мүйізді ірі қараның саны бойынша екінші орын). Демек, келешекте бұл жерде мал өнімін (ет, сүт, қымыз, сүт тағамдары, сүйек, тері, қойдың жүні, т.с.с.) өңдейтін шағын цехтар ашуға да мүмкіндік бар.

Бір кезде 700 жүзге тарта бала оқыған ауыл мектебінде қазір бас-аяғы 140 шамасында ғана оқушы қалды. Бұл жұмыс, жағдай болмағандықтан ауыл жастарының тұрақтамауынан туындап отырған тіршілік. Егер жоғарыдағы істер жүзеге асса, тұрғылықты халық санын көбейтуге, ауылды өркениетті орталыққа айналдыруға болар еді.

Жоғарыда облыс әкімдігі тарапынан жасалатын ізгі істерге тоқталып кеттік. Бірақ, бәрін үкіметтен күтіп қарап отырмай өзіміз болып тіршілік қылуымызды жалғастыра беру керек. Ел ішіндегі, елден жырақ кеткен осы жердің тумалары, жалпы Қызбел азаматтары жоғарыдағы айтылған істерге бастама көтеріп, мұрындық болып, үлкенді-кішілі жобаларын даярлап, маркетингтің зерттеулері негізінде біртін-біртін іске кіріссе туған ауылдың тіршілігін түзеу, бүгінгі егемен елдігіміз үшін жанын пида еткен Алаш арыстарының, оның ішінде Міржақып атамыздың аруағы алдындағы борышымызды өтеуге деген бастама болары еді.

Ең бастысы, мұндай ізгі істерді тындыру – өсіп келе жатқан бүгінгі балдырғандар, жасөспірімдер мен жастар үшін елін, жерін, ұлтын сүйе білудің керемет үлгісі болары анық.

Әбутәліп ӘМІР,
Қазақстан Жазушылары одағының мүшесі.

18. Әнесұлы Жұмат. Қуғынмен басталып, азаппен аяқталған ұлы ғұмыр: Көрнекті қоғам қайраткері, көркемсөз шебері Міржақып Дулатов туралы сөз / Әнесұлы Жұмат // Ана тілі. – 2016. – 26 мамыр. – Б. 6–7.

19. Әнесұлы Жұмат. Қуғынмен басталып, азаппен аяқталған ұлы ғұмыр: Көрнекті қоғам қайраткері, көркемсөз шебері Міржақып Дулатов туралы сөз / Әнесұлы Жұмат // Қостанай таңы. – 2016. – 29 қантар. – Б. 5–6.

● ЗЕРДЕ

да, Міржақып Зайсан жақта мұғалімдік қызмет атқарады. Дегенмен, өзара жиі кездесіп тұрады. Ахаң мен Жахаңның саяси белсенділігі күшейгені осы кез. Ахаң мен Жахаң Қарқаралы базары кезінде, басқа уақытта да қалың отырған ауылдардың арасында отаршылардың қарашекпенділерді қазақ жеріне заңсыз қоныстандырып жатқаны, жайылымдық және қыстаулық жерлерді тартып алып жатқаны, қазақтың олардың тарапынан езгі көріп жатқаны жайлы белсенді насихат жүргізеді. Содан қазақ зиялылары қостай келе, «құдай сақтап қалған» деп қана айтуға болады. Аймақтық үкіметке петиция жазылғанда онда М.Дулатовтың да еңбегі болғанын, ол туралы жазғандардың бірі Ж.Ысмағұлов та атап кетеді.Олай болса, келешекте жазылатын «Алаш қайраткерлері», немесе «Алаш қозғалысының тарихында» «Міржақып Дулатовтың ұлты үшін жасаған саяси белсенді қызметі қазақ зиялылары мен қайраткерлерінің 1905 жылы аймақтық үкіметке жазған петициясынан басталды» деп жазылса жөн болар еді. Өйткені, М.Дулатовтың өмірі мен шығармашылығын пен Міржақып Дулатовтың есімдерін білмейтін қазақ болмады.

1905 жылғы А.Байтұрсыновтың, Ә.Бөкейхановтың, М.Дулатовтың, Ж.Ақбаевтың және т.б. қазақ зиялыларының ұйымдастыруымен жазылған және аймақтық патша өкіметіне жолданған ПЕТИЦИЯСЫ қазақ тарихындағы жалпы қазақ ұлтының отаршылдыққа қарсы білдірген алғашқы саяси қозғалысының бастауы болды десек, артық емес.

Шешендігімен, шығармашылдығымен, елшілдігімен қазақ арасында зор беделге ие болған Міржақып Дулатовты сонау петиция жазылған 1905 жылы ақ «ел арасына іріткі салушылар» тізіміне қосып, патша жандармериясы құдалауды бастағанын қадап айтқым келеді.

Қуғынмен басталып, азаппен аяқталған ҰЛЫ ҒҰМЫР

Көрнекті қоғам қайраткері, көркемсөз шебері Міржақып Дулатов туралы сөз

1.Ұлтын оятып, жиырма жасында ұрандаған

«Алыстан алаш десе, аттанамын,
Қазақты қазақ десе мақтанамын.
Болғанда атам қазақ, шешем қазақ,
Мен неге қазақтықтан сақтанамын».
М.Дулатов.

«Алаш» қозғалысының көсемдерінің бірі, көрнекті қоғам қайраткері, жалынды ақын, жазушы Міржақып Дулатовтың ұлты үшін жасаған қызметі, шығармашылығы бүгінгі қазақ әлеміне жақсы белгілі. Оның өткен ғасырдың бас кезінде жарық көрген «Оян, қазақ!» (1909 ж) кітабы ұлт қозғалысы дәуірінің басында тұрғаны да белгілі. Ал, «Бақытсыз Жамал» (1910 ж) романы қазақ прозасының бастауы болса, «Есеп құралы да» (1911 ж) математикалық оқулықтың ең алғашқысы еді. «Оян, қазақ!» кітабы Уфадан басылып шығып, бүкіл қазақ еліне аты шыққанда Міржақып Дулатов небәрі жиырма төрт жаста еді. Мұның бәрі бүгінгі қазақ тарихында жақсы мәлім деректер.

Менің бұл мақалада кеңірек айтайын дегенім мүлдем басқа. Яғни, менің аталмыш мақалам болашақ қайраткер, ақынның XX-ғасырдың бас кезінде небәрі 19 жасқа толған жас та, қайратты оқыған жігіттің отаршылардың езгісін көріп, қиналған ел жұртының азаттығы үшін, бостандығы үшін күресуге бел шешіп, жедел кірісіп кеткені, жастық жалыны мен бар қайратын ұлт болашағы үшін жұмсап, сол ұлы жолда көрген қуғындары мен азаптары туралы болмақ.

Торғайда орыс-қазақ училищесін аяқтап, екі-үш жыл мұғалім болған кезде ержетіп, азаматтық және саяси танымы қалыптасып қалған Міржақып Дулатов 1904 жылы Омбы қаласына есімін ертеден естіп жүрген ағасы Ахмет Байтұрсыновты іздеп келіп, танысқанда, Ахаң он тоғыз жасар жігіттің көзқарасына, сөз саптасына таңғалған еді. А.Байтұрсынов М.Дулатовтың өлеңшілдікке бейім екенін бірден аңғарған. Екеуі сол күннен ағалы-інілі бауырдай табысып кеткен. Оларды әсіресе жақындастырған елшілдік ойлары еді. Содан Ахмет Байтұрсынов пен Міржақып Дулатов Қарқаралыға келеді. Ахаң Қарқаралы-

1905 жылы Қарқаралыда Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов, Жақып Ақбаев, Міржақып Дулатов қосылып, патшалық жергілікті өкіметке петиция жазады.(Петицияға бір деректе 42 адам қойған десе, басқа деректерде 14 мың адам қол қойған деп жазып жүр). Бұл талап-арызда орыс шаруаларын қазақ жеріне қоныстандыруды тоқтату, қазақ жерлерін заңсыз тартып алуды тоқтату, жер мәселесін шешу үшін земство ашу, қазақ балалары үшін мектептер ашу, қазақ мұсылмандарын мүфтиятқа қарату және т.б.мәселелер талап етілген. Петиция бойынша жергілікті губернатор қылмыстық іс қозғатып, жандармерия тыңшылықты жолға қояды. Соның нәтижесінде осы петиция ісімен әуелі Жақып Ақбаев (соған дейін патша өкіметімен қуғындалған, белгілі заңгер) түрмеге жабылады. (М.Құлмұханбеттің жазуынша Ж.Ақбаев 1906 жылы түрмеге жабылған.) Ал, кейбір жазбаларда «А.Байтұрсынов пен Ж.Ақбаев петиция ісі бойынша түрмеге бірге жабылған» деп жазылып еді, оның авторы қазір есімде жоқ. Одан кейін, осы іс бойынша 1909 жылы, қыркүйекте Ахмет Байтұрсынов түрмеге қамалады. Ахаң бұл түрмеден тоғыз айдан кейін ғана шығып, Орынборға жер аударылады. Ал, М.Дулатовтың да петиция ұйымдастыруға қатысқанын, оның алдында Семейдегі қазақтың оқығандарымен, көзі ашық белсенділермен, байларымен кездесіп, патша отаршыларының қазақ елі мен жеріне тізесі батып бара жатқанын жиі әңгіме етіп, ел арасында насихаттық қызмет істегенін ешкім жоққа шығара алмайды. Менің ойымша, патша жандармериясының бұл жолғы жазасынан бүгінгі зерттеушілер М.Дулатов саяси ұшталып келген кезін 1906 жыл деп көрсетеді. Өйткені, осы жылы кадет партиясының , анығын айтқанда Бөкейхановтың тапсырмасымен Петерборға барады. Онда М.Шоқай және басқа да қазақ зиялыларымен кездесіп, саяси көзқарасының аясы кеңейе түседі. Осында татарлардың «Ульфат» басылымының қазақша қосымшасы «Серке» газетіне М.Дулатовтың «Біздің мақсатымыз» атты мақаласы мен «Жастарға» деген өлеңі басылып шығады. Газеттегі мақала мен өлең Міржақыптың бүркеніш есіммен жарияланған. Өлең мен мақала басылған «Серке» газетін қала жандармериясы сол күні кәмпескелейді және газеттің әрі қарай шығуына тыйым салған. Өлеңнің авторын іздеп, әуреге түседі. Бірақ, бұл кезде Міржақып Дулатов елге жүріп кеткен еді. «Серкедегі» өлеңі қанаттандырған М.Дулатов елге келе шығармашылықпен айналысты. Қазақтың отаршылардан көріп жүрген қорлығы, езгісі жас ақынның көкірегінде бірге қайғы, күйік болып біте қайнады. Міржақыптың өлеңдері жанындағы достарынан, әсіресе, ұстазы әрі ағасы – Ахаңнан рухани қолдау тапты. Ақыры, М.Дулатовтың осы аралықтағы өлеңдері Уфадағы Каримов баспасынан «Оян, қазақ!» деген атпен кітап болып басылып шықты. Дәл осы уақытта А.Байтұрсыновтың «Қырық мысал» атты кітабы да жарық көрген. Екі кітап та қазақ арасына тез тарап кетті. Ауыл арасындағы сауаты барлар кешке қарай бүкіл ауылды жинап алып, «Оян, қазақ!» пен «Қырық мысалды» оқып беруді әдетке айналдырған. Оныншы жылдары Ахмет Байтұрсынов

2. М.Дулатовтың түрмеге алғаш қамалуы

Біздің әңгімеміздің негізгі түбірі – М.Дулатовты патша өкіметінің қуғынға салуы туралы еді. Міржақып Дулатов патша жандармериясы тыңшыларының назарына 1905 жылы іліккенін жоғарыда айтып кеттім. Аймақтық өкіметке петиция жазуды ұйымдастырғандардың бәрі жандармерияның бақылауында болған. Сол себепті және тыңшылардың деректеріне орай, Ж.Ақбаев, одан кейін А.Байтұрсынов түрмеге қамалған. Ал, Ә.Бөкейханов пен М.Дулатовтың сол кезде жауапқа алынбауы дәлелдердің аздығы немесе аталған кісілердің Семейден шалғайда болуынан деп ойлаймын. (М.Дулатов ол кезде Зайсанда, ауылдық жерде мұғалім болған.)1906 жылы М.Дулатов Ә.Бөкейхановтың ұсынысымен Петерборға барады. Онда Мұстафа Шоқай тәрізді қазақ біраз оқыған зиялыларымен кездескен. 1907 жылы осы қалада шығып тұратын «Серке» атты газетке өлең мен мақаласы (жоғарыда айтып кеттім) жарияланып, сол үшін патшаның бас жандармериясының «іріткі салушылар» тізіміне ілігіп, іздеу, нақты есімін анықтау және тұтқындау тапсырылған. Бірақ, Петербор жандармериясы өлең авторын іздегенде, М.Дулатов Омбы поезына отырып, жол тартып кеткен.

1909 жылы Уфада Каримов деген баспагердің баспасынан «Оян, қазақ!» атты кітабы шыққаннан кейін, М.Дулатовтың атағы қалың қазаққа кеңінен жайылып кетеді.

1910 жылы Міржақып Дулатовтың «Бақытсыз Жамал» атты романы Орынбордан басылып, ел арасына тез тарайды. Міржақыптың есімі халық арасында аңызға айналады. Бұл аймақтық жандармерияны қатты алаңдатады. Тыңшылары арқылы ел ішінен Міржақыптың үстінен неше түрлі жала ұйымдастырады. Соның негізінде

1911 жылы Міржақып Дулатовқа айып тағып, Семей түрмесіне жабады. Жалпы, М.Дулатовтың осы жылы түрмеде отырғаны туралы деректер зерттеуші Ж.Ысмағұловтың және Міржақыптың ағасы Асқар Дулатовтың қызы Ботагөздің естеліктерінде бар. Сол жолы М.Дулатов түрмеден бір жарым жылдан кейін ғана босап шыққан. Шетте жүрген Міржақыптан көп уақыт хабар болмай, ауылдағы туыстары М.Дулатовтың тұтқындалғанын «Айқап» журналының тоғызыншы нөмірінде жарияланған хабардан білген. Онда М.Дулатовтың Қызылжардан Семейге барғанын, соңынан полицейлер қалмай жүріп, сол жерде тұтқындап, үйін тінтіп, ондағы «Оян, қазақ!», «Бақытсыз Жамал» кітаптарын кәмпескелеп, түрмеге жапқанын жазған екен. Сол қамалғаннан М.Дулатов түрмеден бір жарым жылдан кейін ғана шығыпты.

Ол туралы М.Дулатов Асқар ағасына Орынбордан жолдаған хатында «...Семеймен хош айтысып, ізімді білдірмеуге тырысып, Түркістан қаласына жеттім. Жасырын күнкөрісте болғандықтан сіздерге уақытында хабар бере алмадым...» деп жазыпты.

Міржақып Дулатов патша жандармериясының қуғындауынан қашып, Түркістандағы қазақ оқығандарының бірі Садық Өтегенұлының үйінде төртбес ай тұрады. Мірякуб (бүркеніш аты) осы аз уақыттың ішінде Түркістандағы өзбек, дүнген ағайындарының арасына өз замандастарындай сіңісіп кетеді. Оларды Мірағамыз өлеңдерімен, айтқыштығымен, әзіл-қалжыңдарымен, өнерімен тәнті еткен. Содан Міржақып Дулатов Орынборға қарай жолға шығарында Садықтың үйінде шығарып салу дастарханында отырған кезде достасып кеткен өзбек саудагерлері Міржақыптың алдына бір бума ақша тастайды, Міржақып оны сыпайылықпен алғысы келмесе де, Садық болмай алғызыпты. Ол кезде үш-төрт сомға ірі қара, не жылқы алатын кез. Сонымен, біраз қаржымен М.Дулатов Орынборға келеді. Сонда Міржақып Дулатовтың өзінің жазған хатында:

«1913 жылдың бас кезінде Орынборға келдім. Сондағы жазушы-ғалым, өзімнің ұстазым, әрі ағам Ахмет Байтұрсыновқа барып, сәлем бердім. Ұзақ кеңесіп, қазақ халқына арнап, газет шығармақ болдық. Бұл пікірімізді Әлихан Бөкейханов қолдады. «Іске сәт» деп жұмысқа кірістік. Өкімет орындарын жағалап жүріп, әрең дегенде рұқсат алдық. Түркістанда жиналған мол ақшаны, «Уфадағы «Ғалия» медресесінің шәкірттері қосқандарын осы іске бағыштадық...» дейді.

Ұлттық газет шығаруды Ахмет Байтұрсынов пен Міржақып Дулатов сонау 1904 жылы Омбыда кездескен кезде армандаған. Сол армандаған «Қазақ» газетінің бірінші саны 1913 жылы 2 ақпан күні Орынборда басылып шыққан жылы, Ахаң мен Жахаңның осыдан тоғыз жыл бұрын сөз қылған қиялдарының жүзеге асқанына өз көздеріне өздері сенбей, керемет халде болғанына таңғалуға да болмас. А.Байтұрсынов пен М.Дулатов осы «Қазақ» газеті арқылы елін ояту үшін, санасын жаңғыртып, көзін ашу үшін, ел, ұлт болып, бірігуі үшін бар ерік қайраттарын жұмсады. Екеуі де қазаққа байланысты кез келген мақаланы ерек құлшыныспен, «елім» деген ерекше махаббатпен жазды. Газет авторларының сол жақындығын, жанашырлығын қазақ елі бірден-ақ сезді. Содан «Қазақ» газеті ел арасында беделі өсіп, халықтық газет болып кетті ғой. «Қазақ» газетіне алғашқы шыққан кезінен бастап, Ә.Бөкейханов, Е.Омаров, Т.Шонанов, Х.Домұханбетов және т.б қазақ оқығандары өзекті мақалалар жазса, М.Жұмабаевтың, Б.Майлиннің, С.Торайғыровтың өлеңдері де жарияланып тұрған.

Патшалық өкіметтің бақылаушы өкілдері «Қазақ» газетінің шығуын қатаң бақылауда ұстап отырды. Цензор болды. Газетке талай штраф салынып, бір рет Ахмет Байтұрсынов түрмеге жабылды. Ол жерден ел болып, Ахаңды босатып алды. Газетке салынған штрафты төлесті. «Елім» деген қазақ оқығандарының барлығын патша өкіметі үнемі қатаң бақылауда ұстап отырды. Сол бақылаудың ішіндегі ең қаталы А.Байтұрсынов пен М.Дулатовтың үстінде болды. Қазақ ұлтшылдарын жандармерияның арнаулы тыңшыларының бақылауы сонау жылы патша билігі жойылғанға дейін тоқтаған жоқ. Патша билігінің орнына Уақытша өкімет келіп, патшалық билік жүйелері бет-бетіне тарап кеткеннен кейін ғана қуғында болған қазақ зиялыларының біраз тыныстары кеңейіп, ұлт мәселесін кеңірек қозғауға мүмкіншілік алған кез еді.

Қазақ жері 1917 жылдан 1920 жылға дейін аласапыран оқиғаларға толы кезең болды. Елді бірде Уақытша өкімет, сосын ақ гвардияшылар, большевиктер билеген шақтар болды. Соған қарамастан Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов бастаған қазақ оқығандары Қазақ елінің мемлекеттігін құру үшін күресті. Қазақ жұртының алғашқы сиезін және екінші сиезін өткізді, Алаш партиясын құрды. Большевиктермен қолдарына қару алып, шайқасты. Осы өтпелі кезең 1919 жылға дейін созылды. Бұл жылы Кеңес өкіметі осы күнгі кеңістікте билікті тегіс қолдарына алған уақыт еді. Соған байланысты Ә.Жангелдин мен А.Байтұрсынов Мәскеуге барып, Ленинмен, Ұлттар кеңесі комиссиясының басшысы И.Сталинмен Қазақ елінің автономиясы мен шекарасы жөнінде келіссөз жүргізген. Оның нәтижесі 1920 жылы қол қойған Қазақ автономиясының құрылу жөніндегі Қаулысы еді. Сол кездегі Қазақ автономиясының шекарасы осы күнгі тәуелсіз Қазақстан шекарасымен ептеп сәйкес келеді. (Заман талабына сәйкес, кезінде сәл-пәл шекаралық өзгерістер болған). Одан кейін, А.Байтұрсынов большевиктердің көсемі Ленинге хат жазып, Алаш партиясының қайраткелеріне кешірім жасауды өтінген еді. А.Байтұрсыновтың бұл өтініші де ескеріліп, бүкіл ел алдында ресми кешірім жарияланған. Бірақ, 1920 жылы Қазақ автономиясы құрылғаннан кейін, бай-кедей болып бөліну, тап-тап болып өзара күресу күшейіп кетті. Жиналыстарда Алаш қайраткерлерін ашық тілдеу, үстерінен жалалы арыз жазу көбейген. Большевиктердің ресми кешіруінен кейін Алаш азаматтарының жай-күйі біршама жеңілдегендей болғанмен, 1921 жылдан кейін Кеңес қызметіндегілердің жағдайы,беделі біршама төмендей бастады.Қызметтен шығарып тастау, жауапқа тарту көбейді. Ақырында, сол жылы Ә.Бөкейханов пен М.Дулатовты Семейде тұтқындайды. Одан әрі екі тұтқынды Орынборға жіберген. Олар түрмеде бір жылға жуық отырған. М. Дулатовтың жары Ғайнижамал 1922 жылы елге жазған хатында Ә.Бөкейханов пен М.Дулатовтың «1919 жылғы Ленин мен Калинин қол қойған ұлтшыл партиялардың мүшелеріне кешірім жарияланған қаулысына сәйкес босатылғанын және Кеңес үкіметіне адал қызмет етуге мүмкіндік берілгені» айтылыпты.

3. Соңғы түрме, соңғы азап

Алаш қайраткерлеріне кешірім жасалғаны және мемлекеттік қызмет атқаруға мүмкіндік берілгені» туралы анықтама М.Дулатов пен ағайын-туыстарының көңіл күйін біршама жайландырған. Жақаң (Міржақып) босағаннан кейін Орынборда, Қазақ автономиясының жаңа орталығы – Қызылорда да, одан кейін Ташкенде, Семейде түрлі қызметтер атқарды. Жоғарғы оқу орындарында сабақ берді. Бірақ, жан тыныштығын таба алмады.

Бірнеше жылға созылған аласапыран азамат соғысы 1921-1922 жылдары ашаршылыққа әкеліп, елді күйзелтіп жіберді. Ел енді еңсесін көтере бергенде, тап күресі, дінге қарсы күрес күшейе түсті. Қазақ еліне келген ең үлкен ауыртпалық Қазақ үкіметінің басына Голощекин келгеннен кейін басталды. Ең әуелі ол А.Байтұрсынов негізін қалаған төтенше қаріпті латыншаға көшіру мәселесін көтерді. Одан кейін байларды кәмпескелеу науқанын бастап кетті. Голощекиннің осы әңгүдік саясатынан кейін статистикалық деректерге қарағанда, қазақтың жалпы саны екі есеге жуық кеміген. Мал басы ең төменгі көрсеткішке жетіп, нәтижесі – ел 1932-1933 жылдары тағы да аштыққа ұшыраған. Голощекин алқалы жиындарда тап күресін ушықтыра түсті. Әсіресе, Алаштың оқыған азаматтарына қысым көрсетуді, қуғындауды күшейтті. Ақырында 1928 жылы М.Дулатовты Қызылордада қызмет істеп жүрген жерінен тұтқындады. Бірер күннің ішінде А.Байтұрсынов, Х.Досмұханбетов, М.Әуезов, Ж.Ақбаев және басқа да көптеген Алаш қайраткерлері де түрмеге жабылған. А.Байтұрсынов бастаған бір топты сосын Алматы түрмесіне жөнелткен. М.Дулатов, Юсупов, Ж.Аймауытовты Мәскеудің Бутырка түрмесіне апарып, М.Дулатовты жалғыз кісілік камераға камаған, Аяулы Жахаңа (Міржақып) қағаз-қалам бермеген, хат жазуға рұқсат етпеген. М.Дулатовтың Алаш партиясының белді көсемдерінің бірі болғанын, Қазақ автономиясын басқарып тұрған Голощекин де, НКВД-ның комиссары Дзержинский де жақсы білген. Бутыркада М.Дулатовтың өте қатаң жағдайда ұсталуы да осылардың тікелей бұйрығымен істелген деуге болады. Тек, екі жылдан кейін, 1931 жылы Мәскеуде үштік сот болып, М.Дулатовты Ақ теңіздегі Сосновец аралына айдауға жібереді. Тағдырдың қаталдығы-ай, Жахаң сол жерде айдауда жүрген туған ағасы Асқармен кездеседі. Жүдеп, әбден қалжырап кеткен. Ахаңның ағасына көмектесер қолында қайраны жоқ еді. Өзі Бутыркада жатқанда астма ауруына ұшыраған, Сосновецкінің ылғалды ауасы ауруын асқындата түскен. Содан М.Дулатовты лазаретке жұмысқа қойып, ағасы Асқарды Котлас деген жерге айдап жіберген. Кейін А.Дулатовтан хабар болмаған екен.

Ғайнижамал Жахаңның сүйіп қосылған жары. Ғайнижамал (Досымбекова, бұрынғы тегі) қызылжарлық Сыздық Өтегенұлы деген оқыған кісінің қызы. Ғайнижамал да оқыған, қатарының алды, сұлу қыз болған. Міржақып Дулатов Горькийдің әйелі Е.Пешковаға хат жазып жары Ғайнижамалмен кездесуге рұқсат алып беруге көмектесуін сұрайды. Екі айдан кейін кездесуге рұқсат қағаз келіпті. 1934 жылы Ғайнижамал Сосновец аралына үлкен қиындықпен жетеді. Қасында ұлы Әлібек болған. Жахаң өзінің ауыр жағдайын сезгеннен бе, Ғайнижамалға елге қайтуға кеңес береді. 1935 жыл қайғы үстіне қайғы жамаған жыл болды. Жахаңның ұлы Әлібек аурудан қайтыс болады. Сонау Алаш заманынан бері Ахмет пен Міржақыпты мұқым қазақ «Ахаң мен Жахаң» деп құрметпен атаған. Ахаң мен Жахаңның шығармашылықтары да үндес, идеялары да үндес, елшілдік ұрандары да үндес ұлтының болашағы үшін күрескен тұлғалар еді. Жахаңның ұлы Әлібек қайтқанда (Алматыда) Ахаң (өзі де Архангелскіден айдаудан оралған кезі) Ғайнижамалға келіп, қатты толқып отырып: «Гая, шырағым, қайғыңа ортақпын. Мезгілсіз солған гүл үзіліп түсті... Арты тек қайырлы болсын. Қалғандардың, Міржақыптың амандығын тілейік. Ақырын сұра. Әлібектің қайтыс болғанын Міржақыпқа естіртіп, хат жазбаңдар. Өзі ауырып жүргенде қиналып қалар. Артымда ұл-қызым бар деп үміті үзілмей жүрсін», – деп жүрегі қақ айрылып, көңіл айтқан екен. Көп ұзамай 1935 жылы қараша айында М.Дулатов туралы НКВД-дан қаралы хабар келгенде Ахаң « Айналайын, Ғайнижамал, не айтарымды да білмей отырмын!» – деп егілген екен.Екі көзі жасқа толып, еңкілдепті. (Г.Дулатова «Шындық шырағы» кітабынан). НКВД хабарламасында «М.Дулатов лазаретте аурудан көз жұмды» – делінген.

Қайран Жахаң! Елу жасына толмай, өкінішке өмірі үзілді. Небәрі жиырма жасында қайнаған қанымен, жалындаған жанымен А.Байтұрсыновпен тізе қоса отырып, Қазақ елінің келешегі үшін қолынан келгеннің бәрін жасады, күресті! Жиырма жасынан бастап, ұлтына жасаған қызметі үшін патша жандармериясының қуғынына ұшырады. М.Дулатов небәрі елу жасының отыз жылын қуғын сүргінде өткізген. Өмірінің соңғы жеті жылын түрмеде, сосын Сосновец аралында өткерген Міржақып Дулатов ұзақ азапты күндерден кейін 1935 жылы бұ дүниеден өткен.

Міржақыптың сүйікті жары – Ғайнижамал да көп ұзамай, қайтыс болған. Артында Гүлнар атты қызы қалды. Сол Гүлнар Дулатова XX-ғасырдың бас кезіндегі Алаш тарихы мен қазақ өмірін бейнелеген тамаша «Шындық шырағы», «Алаштың сөнбес оттары» атты естелік кітаптар жазып қалдырды.

Міржақып Дулатовтың ұстазы, ағасы, ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынов 1935 жылы Алматыда НКВД ғимаратында атылып, Алматының шет жағына белгі қойылмай жерленген. Ұлт шырағданы Жахаңның мүрдесі Сосновкадан туған жеріне әкелініп, қайта жерленді. Торғайда ескерткіші қойылып, мұражай ашылған.

Алаш қозғалысының көрнекті өкілі, қоғам қайраткері, халқына мәңгілік мұра қалдырған көркемсөз шебері, ақын-жазушы Міржақып Дулатовтың жалын мен қайратқа толы бейнесі ұрпақтан ұрпаққа үлгі болмақ.

Жұмат ӘНЕСҰЛЫ,
журналист-жазушы.

20. Әсіпұлы Сапабек. Жұртының жадындағы жарқын бейне : [филология ғылымдарының кандидаты Сапабек Әсіпұлы Міржақып Дұлатұлы туралы] / Әсіпұлы Сапабек ; суреті бар // Ана тілі. – 2014. – № 10 (13–19 наурыз) – Б. 6–7.

21. Досмағамбетова Әсем. Алаштың ардақтысы ардақталды : [Міржақып Дулатовқа арналған әдеби-танымдық кеш өтті] / Досмағамбетова Әсем // Қостанай таңы. – 2024. – 18 қыркүйек. – Б. 7.

22. Дулатов Міржақып. Баспасөзіміз не күйде? : [автордың 1923 ж. бүркеншік атпен жарияланған мақаласы] / Дулатов Міржақып ; дайындаған Ұларбек Нұрғалымұлы // Егемен Қазақстан. – 2017. – 27 қараша. – Б. 8.
23. Есенжол Азамат. Міржақыптың тайжақысы : [Астанадағы Ұлттық музейде орналасқан] / Есенжол Азамат // EGEMEN QAZAQSTAN. – 2023. – 10 қаңтар. – Б. 10.
24. Ескендір Қанат. Дулатовтар мұрасы : осы тақырыпты насихаттағаны үшін қаламгер Қайсар Әлімге «Ұлт мақтанышы» медалі табысталды / Ескендір Қанат // Егемен Қазақстан. – 2015. – 4 желтоқсан. – Б. 12.
25. Жақып Қалқаман. Алаш және тәуелсіздік рухы / Жақып Қалқаман // Қостанай таңы. – 2022. – 1 наурыз. – Б. 6.
26. Жақып Қалқаман. Алаш және тәуелсіздік рухы / Жақып Қалқаман // Костанай-АГРО. – 2022. – 1 қыркүйек. – Б. 16.
27. Жахаң мүсіні орнатылды : [Жангелдин ауданының Қызбел ауылында Алаштың көрнекті қайраткері Мыржақып Дулатовтың бюсті бой көтерді] / [газ. ред.] // Қостанай таңы. – 2021. – 14 шілде. – Б. 3.
28. Жүгенбаева Гүлбану. Кеңестік билік тарихнамасындағы ұлттар қасіреті: [Қазақстан Президенті Қ.-Ж. Тоқаевтың «31 мамыр – Саяси қуғын-сүргін және ашаршылық құрбандарын еске алу күніне» орай жариялаған Үндеуі] / Жүгенбаева Гүлбануи ; суретті түсірген Ерлан Омар, «EQ» // EGEMEN QAZAQSTAN. – 2020. – 29 қазан. – Б. 15.
29. Жүнісұлы Мұрат. Ақындар думанға бөледі : [студенттер арасында өткізілген айтыс] / Жүнісұлы Мұрат // Қостанай таңы. – 2015.–18 қараша. – Б. 12.
30. Жүнісұлы Мұрат. Аудан музейі – Арқалықта : [көрме туралы] / Жүнісұлы Мұрат ; суретті түсірген Бердіболат Көркембаев // Қостанай таңы. – 2020. – 25 ақпан. – Б. 8.
31. Исмаилова Айнагүл. Отаншылдық қасиетті шыңдау: Бүгінгі күннің басты мақсаты – балаларды кітап мәдениетіне баулу / Исмаилова Айнагүл // Әулиекөл. – 2020. – 19 қараша. – Б. 5.

32. Исмаилова Айнагүл. Тәуелсіз Қазақстанның тұғыры биіктесін: [орта мектепте іс-шаралар өткізілді] / Исмаилова Айнагүл // Әулиекөл. – 2015. – 24 желтоқсан. – Б. 5.

33. Көкірегі алтын Көмбе еді : [Міржақыпқызы Гүлнар әкесі туралы] / дайындаған Қызжібек Әбдіғаниқызы // Қазақ. – 2015. – № 4. – Б. 5.

34. Қадырменова Әсемгүл. Тағылымы мол тарихи құжаттар / Қадырменова Әсемгүл // Қостанай таңы. – 2021. – 2 наурыз. – Б. 6.

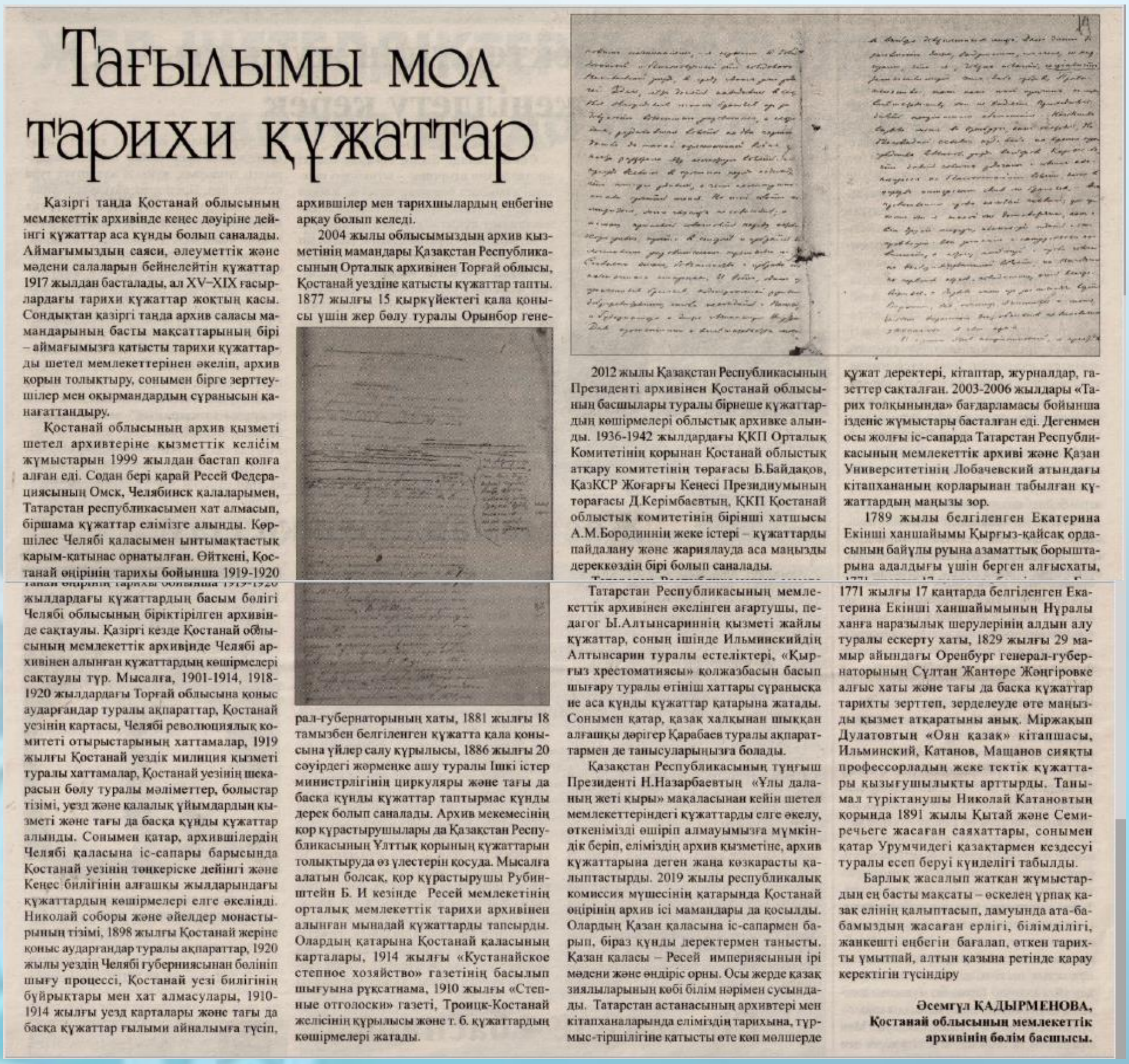

Тағылымы мол тарихи құжаттар

Қазіргі таңда Қостанай облысының мемлекеттік архивінде кеңес дәуіріне дейінгі құжаттар аса құнды болып саналады. Аймағымыздың саяси, әлеуметтік және мәдени салаларын бейнелейтін құжаттар 1917 жылдан басталады, ал XV–XIX ғасырлардағы тарихи құжаттар жоқтың қасы. Сондықтан қазіргі таңда архив саласы мамандарының басты мақсаттарының бірі – аймағымызға қатысты тарихи құжаттарды шетел мемлекеттерінен әкеліп, архив қорын толықтыру, сонымен бірге зерттеушілер мен оқырмандардың сұранысын қанағаттандыру.

Қостанай облысының архив қызметі шетел архивтеріне қызметтік келісім жұмыстарын 1999 жылдан бастап қолға алған еді. Содан бері қарай Ресей Федерациясының Омск, Челябинск қалаларымен, Татарстан республикасымен хат алмасып, біршама құжаттар елімізге алынды. Көршілес Челябі қаласымен ынтымақтастық қарым-қатынас орнатылған. Өйткені, Қостанай өңірінің тарихы бойынша 1919-1920 жылдардағы құжаттардың басым бөлігі Челябі облысының біріктірілген архивінде сақтаулы. Қазіргі кезде Қостанай облысының мемлекеттік архивінде Челябі архивінен алынған құжаттардың көшірмелері сақтаулы тұр. Мысалға, 1901-1914, 1918-1920 жылдардағы Торғай облысына қоныс аударғандар туралы ақпараттар, Қостанай уезінің картасы, Челябі революциялық комитеті отырыстарының хаттамалар, 1919 жылғы Қостанай уездік милиция қызметі туралы хаттамалар, Қостанай уезінің шекарасын бөлу туралы мәліметтер, болыстар тізімі, уезд және қалалық ұйымдардың қызметі және тағы да басқа құнды құжаттар алынды. Сонымен қатар, архившілердің Челябі қаласына іс-сапары барысында Қостанай уезінің төңкеріске дейінгі және Кеңес билігінің алғашқы жылдарындағы құжаттардың көшірмелері елге әкелінді. Николай соборы және әйелдер монастырының тізімі, 1898 жылғы Қостанай жеріне қоныс аударғандар туралы ақпараттар, 1920 жылы уездің Челябі губерниясынан бөлініп шығу процессі, Қостанай уезі билігінің бұйрықтары мен хат алмасулары, 1910-1914 жылғы уезд карталары және тағы да басқа құжаттар ғылыми айналымға түсіп, архившілер мен тарихшылардың еңбегіне арқау болып келеді.

2004 жылы облысымыздың архив қызметінің мамандары Қазақстан Республикасының Орталық архивінен Торғай облысы, Қостанай уезіне қатысты құжаттар тапты. 1877 жылғы 15 қыркүйектегі қала қонысы үшін жер бөлу туралы Орынбор генерал-губернаторының хаты, 1881 жылғы 18 тамызбен белгіленген құжатта қала қонысына үйлер салу құрылысы, 1886 жылғы 20 сәуірдегі жәрмеңке ашу туралы Ішкі істер министрлігінің циркуляры және тағы да басқа құнды құжаттар таптырмас құнды дерек болып саналады. Архив мекемесінің қор құрастырушылары да Қазақстан Республикасының Ұлттық қорының құжаттарын толықтыруда өз үлестерін қосуда. Мысалға алатын болсақ, қор құрастырушы Рубинштейн Б. И кезінде Ресей мемлекетінің орталық мемлекеттік тарихи архивінен алынған мынадай құжаттарды тапсырды. Олардың қатарына Қостанай қаласының карталары, 1914 жылғы «Кустанайское степное хозяйство» газетінің басылып шығуына рұқсатнама, 1910 жылғы «Степные отголоски» газеті, Троицк-Костанай желісінің құрылысы және т. б. құжаттардың көшірмелері жатады.

2012 жылы Қазақстан Республикасының Президенті архивінен Қостанай облысының басшылары туралы бірнеше құжаттардың көшірмелері облыстық архивке алынды. 1936-1942 жылдардағы ҚКП Орталық Комитетінің қорынан Қостанай облыстық атқару комитетінің төрағасы Б.Байдақов, ҚазКСР Жоғарғы Кеңесі Президиумының төрағасы Д.Керімбаевтың, ҚКП Қостанай облыстық комитетінің бірінші хатшысы А.М.Бородиннің жеке істері – құжаттарды пайдалану және жариялауда аса маңызды дереккөздің бірі болып саналады.

Татарстан Республикасының мемлекеттік архивінен әкелінген ағартушы, педагог Ы.Алтынсариннің қызметі жайлы құжаттар, соның ішінде Ильминскийдің Алтынсарин туралы естеліктері, «Қырғыз хрестоматиясы» қолжазбасын басып шығару туралы өтініш хаттары сұранысқа ие аса құнды құжаттар қатарына жатады. Сонымен қатар, қазақ халқынан шыққан алғашқы дәрігер Қарабаев туралы ақпараттармен де танысуларыңызға болады.

Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласынан кейін шетел мемлекеттеріндегі құжаттарды елге әкелу, өткенімізді өшіріп алмауымызға мүмкіндік беріп, еліміздің архив қызметіне, архив құжаттарына деген жаңа көзқарасты қалыптастырды. 2019 жылы республикалық комиссия мүшесінің қатарында Қостанай өңірінің архив ісі мамандары да қосылды. Олардың Қазан қаласына іс-сапармен барып, біраз құнды деректермен танысты. Қазан қаласы – Ресей империясының ірі мәдени және өндіріс орны. Осы жерде қазақ зиялыларының көбі білім нәрімен сусындады. Татарстан астанасының архивтері мен кітапханаларында еліміздің тарихына, тұрмыс-тіршілігіне қатысты өте көп мөлшерде құжат деректері, кітаптар, журналдар, газеттер сақталған. 2003-2006 жылдары «Тарих толқынында» бағдарламасы бойынша ізденіс жұмыстары басталған еді. Дегенмен осы жолғы іс-сапарда Татарстан Республикасының мемлекеттік архиві және Қазан Университетінің Лобачевский атындағы кітапхананың қорларынан табылған құжаттардың маңызы зор.

1789 жылы белгіленген Екатерина Екінші ханшайымы Қырғыз-қайсақ ордасының байұлы руына азаматтық борыштарына адалдығы үшін берген алғысхаты, 1771 жылғы 17 қаңтарда белгіленген Екатерина Екінші ханшайымының Нұралы ханға наразылық шерулерінің алдын алу туралы ескерту хаты, 1829 жылғы 29 мамыр айындағы Оренбург генерал-губернаторының Сұлтан Жантөре Жәңгіровке алғыс хаты және тағы да басқа құжаттар тарихты зерттеп, зерделеуде өте маңызды қызмет атқаратыны анық. Міржақып Дулатовтың «Оян қазақ» кітапшасы, Ильминский, Катанов, Мащанов сияқты профессорладың жеке тектік құжаттары қызығушылықты арттырды. Танымал түріктанушы Николай Катановтың қорында 1891 жылы Қытай және Семиречьеге жасаған саяхаттары, сонымен қатар Урумчидегі қазақтармен кездесуі туралы есеп беруі күнделігі табылды.

Барлық жасалып жатқан жұмыстардың ең басты мақсаты – өскелең ұрпақ қазақ елінің қалыптасып, дамуында ата-бабамыздың жасаған ерлігі, білімділігі, жанкешті еңбегін бағалап, өткен тарихты ұмытпай, алтын қазына ретінде қарау керектігін түсіндіру

Әсемгүл ҚАДЫРМЕНОВА,
Қостанай облысының мемлекеттік архивінің бөлім басшысы.

35. Қайратұлы Бекен. Қазақ зиялыларының қудалануы / Қайратұлы Бекен // Егемен Қазақстан. – 2017. – 30 мамыр. – Б. 7.

36. Қамзабекұлы Дихан. «Әдебиет танытқыш» – әлемдік құндылық : [ғалым Ахмет Байтұрсынұлының 1926 жылы Ташкентте басылған оқу құралы] / Қамзабекұлы Дихан // EGEMEN QAZAQSTAN. – 2022. – 17 қаңтар. – Б. 9.

37. Қасым Азамат. Семей. Тұлғалар тұрған тарихи ғимараттар / Қасым Азамат ; суретті түсірген автор // Егемен Қазақстан. – 2017. – 18 наурыз. – Б. 14.

38. Қирабаев Серік. Әбен мен Гүлнар : [жазушы Ә. Сатыбалдиевпен Алаш кайраткері М. Дулатовтың қызы Г. Дулатова туралы] : 100+100=200 / Қирабаев Серік // Егемен Қазақстан. – 2015. – 25 қараша. – Б. 11.

39. Қиысқан Қыдырбек. Алаштың айбынын асқақтатқан: [Елордада Алаш қайраткерлері Ахмет Байтұрсынұлы, Әлихан Бөкейханов және Міржақып Дулатұлына арналған ескеркіш ашылды] / Қиысқан Қыдырбек // Қостанай таңы. – 2021. – 9 шілде. – Б. 3.

Алаштың айбынын асқақтатқан

Қыдырбек ҚИЫСХАН

Елордада ұлтымыздың ұлы тұлғалары – Алаш көсемдері Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы және Міржақып Дулатұлына арналған ескерткіштің салтанатты ашылу рәсімі өтті. Бұл туралы akorda.kz хабарлайды. Ескерткішті ашқан Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Алаш қайраткерлерінің мемориалына гүл шоғын қойып, мәні зор шараның Тәуелсіздігіміздің 30 жылдығы мен Елорда күніне орай өткізілуінің символдық мәні зор екенін атап өтті.

– Әлихан – Алашорда үкіметін басқарған мемлекет қайраткері. Ахмет – халқымызды білім мен ғылымға жетелеп, рухани ұстаз болған әйгілі ағартушы. Міржақып – ұлт бірлігі ұранына айналған «Оян қазақ» пен тұңғыш қазақ романының авторы, көрнекті қаламгер. Үш қайраткер де – біртеғей тарихи тұлғалар. Бұл ескерткіш – барша Алаш ардақтыларына деген құрметіміздің көрінісі. «Алаш» сөзі – халқымыз үшін қашанда қасиетті ұғым. Өткен ғасырдың басында ұлтымыздың бас көтерер азаматтары Алаш идеясының төңірегіне бірікті. Олар елінің азаттығы мен өркендеуі жолында қызмет етті. Халықтың рухын оятып, санасына сілкініс әкелді. Жеріміздің тұтастығының сақталуына ықпал етті. Төл әдебиетіміз бен мәдениетімізді бұрын-соңды болмаған деңгейге көтерді. Өркениетті ұлттықтың негізін қалады. Алаш арыстары заманның сын-қатеріне қарамай, Қазақ елінің мемлекеттілік идеясын жаңғыртты, – деді Қ.Тоқаев.

Президент тәуелсіздіктің арқасында ұзақ жылдар бойы халық жауы атанып, қуғын-сүргінге ұшыраған Алаш арыстарының еңбектері лайықты бағасын алып, олардың есімдері қайта жаңғырып жатқанына тоқталды.

Сондай-ақ, Алаш қайраткерлерінің еңбектері Алаштану ғылымының аясында жан-жақты зерттелу және арыстарымыздың еңбектерін барынша қамтуы қажеттігіне назар аударды.

40. Құлабаев Нұрқанат. Алаш арыстарының Торғайдағы музейі : [Торғайдағы ең көне ғимараттың бірі – Ахмет Байтұрсынұлы мен Міржақып Дулатовтың әдеби музейі орналасқан үй] / Құлабаев Нұрқанат // Костанай-АГРО. – 2022. – 24 ақпан. – Б. 16.

41. Құлабай Нұрқанат. Айналайын, бидайық, жол шалғай, жетер күн қайда? : [Алаш қайраткері М. Дулатовтың туған ауылының және оның кесенесі жағдайы туралы] / Құлабай Нұрқанат // EGEMEN QAZAQSTAN. – 2024. – 6 ақпан. – Б. 14.

42. Құлабай Нұрқанат. Алаш арыстарының Торғайдағы музейі : [Ахмет Байтұрсынұлы мен Міржақып Дулатовтың әдеби музейі] / Құлабай Нұрқанат // EGEMEN QAZAQSTAN. – 2022. – 16 ақпан. – Б. 13.

43. Құлабай Нұрқанат. Міржақып кесенесінің күмбезі жаңартылды : [Алаш қайраткері М. Дулатовтың] / Құлабай Нұрқанат // EGEMEN QAZAQSTAN. – 2024. – 5 ақпан. – Б. 16.

Міржақып кесенесінің күмбезі жаңартылды

Алаш қайраткерінің кесенесі кіндік қаны тамған Қызбел өңіріндегі Бидайық ауылында тұр. Кесене 1995 жылы Міржақып Дулатұлының 110 жылдығына орай, сол кезде Жангелдин ауданын басқарған Жақан Қосабаев, жергілікті серіктестіктің жетекшісі Батырбек Ахметов сынды азаматтардың күшімен тұрғызылған. Жанында шағын музей бар. Жергілікті жұрттың айтуынша, сол жылы Бидайықта ұлан-асыр той болып, оған Гүлнар апай Міржақыпқызы да келіп қатысыпты.

Нұрқанат ҚҰЛАБАЙ,
«Egemen Qazaqstan»

Кесене көпжылдар бойы жөндеу көрмей, жүдеу күйде тұрған. 2022 жылы барғанымызда күмбезінің жұлым-жұлымы шығып, қотырланып қалғанын, сыртындағы тасқабының құлап жатқанын көріп көңіл құлазып қалған-ды. Таяуда кесенеге тағы бір барып, асылдың аруағына құран бағыштап, тағзым етіп қайттық.

Бидайықтың іргесіне келіп тоқтағанымызда, кесененің күмбезі бұрынғыдай емес, аналайдан көз тартып жарқырап тұрғанын көріп, «бәрекелді, бәсе» десіп қуанысып қалдық.

Мұның мән-жайын кейін білдік, биыл жазда жұртқа жанашыр кәсіпкер Бақберген Өтеулин мен Гүлнар апайдың ұлы, баспагер Ерлан Сатыбалдиев Башқұртстаннан екі шебер алдыртып, тозған күмбездің қабығын аршытып, тазалатып, сыртын күн көзіне төзімді әрі тозбайтын аспан түстес тыспен қаптатып қойған екен.

Кесененің кіреберісіндегі оң жақ қабырғаға ілінген мәрмәр тақтаға «Міржақып Дулатұлы. 1885.25.11 – 1935.5.10. Карелиядан 1992 жылдың 18 қыркүйегінде әкелініп, қайта жерленді» деп жазылған. Кесененің ішіндегі көлденең құлыптасқа аяулы Алаш ақынының:

«Көзіңді аш, оян, қазақ, көтер басты,
Өткізбей қараңғыда бекер жасты.
Жер кетті, дін нашарлап, хал һарам боп,
Қазағым, енді жату жарамас-ты.

Бірлік жоқ, алты ауызды халықпыз ғой,
Қатардан сол себепті қалыппыз ғой», –
деген өлеңі қашалған.

Кесененің ішінен күмбезінің кірпіштен өріліп көтерілгені анық көрінеді. Тік қабырғасының жоғары жағындағы екі бұрышқа, күмбездің ұшар басына қарлығаш ұя салыпты.

Қостанай облысы,
Жангелдин ауданы

44. Құлшар Бекзат. Кітап шығару ісіндегі кілтипан: [кітап шығару ісіне қатысты жаңа ережелерді талқылау] / Құлшар Бекзат // EGEMEN QAZAQSTAN. – 2024. – 15 наурыз. – Б. 15.

45. Міржақып Дулатовтың жаназасын шығарған имам: Белгілі дін қайраткері Шоқан қажы Әмірхановпен сыр-сұхбат / әңгімелескен – Оразалы Жақсанов // Қостанай таңы. – 2024. – 28 маусым. – Б. 6–7.

46. Міржақыптың рухани мұрагері : қаламгер Қайсар Әлім Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының лауреаты атанды / [газ. ред.] // Қостанай таңы. – 2019. – 12 сәуір. – Б. 2.
47. Нуров Тимур. Қалқаман Жақып, профессор : «Тарихтан тағылым – тәубеге жол ашады»: [саяси қуғын-сүргін құрбандары туралы] / Нуров Тимур // Костанай-АГРО. – 2020. – 28 мамыр. – Б. 17.
48. Нұрманов Сүгірбай. Міржақып Дулатов және Ұлт руханияты : [Ақынның туғанына 125 жыл толуына орай Жанкелдин ауданында кітапханашылардың облыстық семинары өтті] / Нұрманов Сүгірбай // Егемен Қазақстан. – 2010. – 13 қазан. – Б. 8.
49. Оспанұлы Серікбай. Тобыл-Торғай тұлғалары – шетелдіктер көзімен / Оспанұлы Серікбай, Мырзағалиева Күлзада // Қостанай таңы. – 2019. – 11 желтоқсан. – Б. 6.
50. Сақ Қайрат. Дала қоңырауы: биыл «Қазақ» газетінің шыға бастағанына 100 ж. толады : [суреттер бар] / Сақ Қайрат // Егемен Қазақстан. – 2013. – 1 қаңтар. – Б. 6.
51. Сәлімова Г. Халқын оятқан қаламгер: Міржақып Дулатовтың туғанына 125 жыл / Сәлімова Г. // Әулиекөл. – 2010. – 7 қазан. – Б. 5.
52. Сәрсекеев Қоғабай. Ұлт мерейі: [«Қазақ» газетінің мерейтойы : суреттер бар] / Сәрсекеев Қоғабай // Егемен Қазақстан. – 2013. – 26 сәуір. – Б. 8.
53. Смағұл Бақытбек. Ұлт санасын оятқан / Смағұл Бақытбек // EGEMEN QAZAQSTAN. – 2023. – 13 қаңтар. – Б. 10.
54. Шайман Серік. QAZAQ – ата басылым : [газет туралы] / Шайман Серік // Қостанай таңы. – («Қостанай ақшамы» танымдық-тағылымдық, көңілашар қосымшасы) – 2017. – 24 қараша. – Б. 18.
55. Шаяхмет Ақылбек. Оян, ойлан, қазақ! / Шаяхмет Ақылбек // Қостанай таңы. – 2022. – 12 тамыз. – Б. 11.

Ақылбек ШАЯХМЕТ

ОЯН, Ойлан, қазақ!

Қостанайлық сатирик ақын Бәкеш Айсиннің сатиралық жыр жинағы "Ұйықта, қазақ!" деп аталады. Ия. Дәп солай! "Оян, қазаққа" қарама-қарсы уәж. Оқып отырып жүрегің ауырады, күйзелесің, қамығасың. Тоқан Тұрсынбаев деген блогер бір жазбасында: "Ұйықта, қазақ! Ұйқың сенің қанбаған, Міржақып та оята алмай, жырыменен зарлаған. Басқа халық ояу болса, бізде ұйқы, Бұл "кеселге" амал таппай ашынамын, зарланам" – деп ашына жазыпты.

Шынында да қазақ елі әлі де қалың ұйқыда жатқан секілді. Алаш ардақтылары қалың жұртты оята алды ма? Олардың ізбасарлары, тәуелсіз Қазақстан қайраткерлері ұлтымызды ояту жолында қандай қажыр-қайрат көрсетті?

Қазақ әдебиетінің классигі Мұхтар Мағауин "Ұлтсыздану ұраны" атты зарлы толғауы: "Қалың елім, қазағым, қайран жұртым!.." – деп күңіренген еді Абай бұдан бір ғасырдан астам бұрын. Кері кеткен Шығыстың өткенін, ілгері басқан Батыстың бүгінін таныған, өктем империялардың отаршылдық саясатының түп тамыры мен болашақ бағдарын анық аңдаған кемеңгер ойшыл заманның сұрынан шошынып, әлгі жаңа низам әкелген жолсыз сұмдық, жұрттың азып-тозу үрдісін көре отырып, туған ұлтының келешегіне күмәнмен қарайды, еркіндіктен айрылдың, басқаның ырқына көштің, енді қайтадан оңалуың неғайбыл дейді. Жаңа дәуірдің ғылым-білімін игермесе де, халқының мың жылдық даналығын бойына сіңірген Дулат пен Мұрат жүрекпен сезіп, көзбен көргенінен біржола түңіліп, болашақтан күдер үзеді. Ал Шортанбай: "Су түбіне кеттің, жұрт, Тал табылмас қармарға!" – деген қатал үкім айтады. Бұдан бұрын Махамбет: "Бұл қонысқа қондырған, Ата-бабам оңбасын, Таңда, сират басында!.." – деген болатын. Замана кейпі осындай ауыр ахуалға жеткізіпті", – деген жолдардан басталады.

Одан кейін автор: "Әлихан Бөкейханов бастаған, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатовтар тұғырын ұстаған ұлттың ояну бағдары қазақ қоғамында жетекші орынға шықты. Келесі кезекте ұлттық дербестік мәселесі күн тәртібіне қойылды" – деп жазады.

Ұлттың оянуы дейміз. Ұлтты ояту бағытындағы насихат сол кезде қандай күйде еді?

Міржақып Дулатовтың 1909 жылы Орынборда жарық көрген "Оян, қазақ!" атты кітабы "Көзіңді аш, оян, қазақ, көтер басты, Өткізбей қараңғыда бекер жасты" деп ұран салса, оның ізімен жазылған жырлар да қазақты ояту тақырыбын қаузады.

1917 жылы Әбілқасым Арғыни Ташкентте басылған "Жатпа, қазақ!" кітабында:

"Қазағым, ғапілеттен көзіңді аш,
Ғапілетпен өтіп кетті біртапай жас,
Осындай бостандық күн келген уақытта,
Жастана жата бермей, көтергін бас, – десе,

Шәкәрім:
Кейіме, кәрі жан,
Өмірің тозғанға,
Оянып ұйқыдан,
Әнге сал қозғал да, – деп жырлады.

Байбатыр Ержанұлы 1914 жылы Қазан қаласынан шыққан кітабын "Тұр, қазақ!" деп атады.

Япырмай, ұйымас па едің ұжмақ жерде,
Ұжмақ жерде дегенім – басың төрде,
Оянбай бостан-боска ұйықтап жатып,
Секілді болып қалдың жатқан көрде, –
деп оянбай жатқан қазақты өлікке теңеді.

"Қазақстан" баспаханасында төңкеріске дейін "Ызың" (1913 жылы, Орал) атты жаңа кітап басылып шыққаны да белгілі. Кітаптың атауынан көрініп тұрғандай, оның негізгі тақырыбы да қазақты ызыңдап ояту болатын.

Ахмет Байтұрсынұлының "Маса" деген атпен Орынборда 1911 жылы басылған жинағындағы "Маса" өлеңінде:

Үстінде ұйықтағанның айнала ұшып,
Қаққы жеп, қанаттары бұзылғанша.
Ұйқысын аз да болса бөлмес пе екен,
Қоймастан құлағына ызыңдаса? – деген жолдар бар.

Ал ұйқысы қанбаған қазақ туралы Ахаң не дейді?

Баяғы қалпы,
Баяғы салты,
Бұл неткен жұрт ұйқышыл? – деп теріс ғадеттерді тізбелей келе:
Қанған жоқ па әлі ұйқың,
Ұйықтайтын бар не сиқың?! – деген еді.
"Сен жатырсың қатты терең ұйқыда,
Өзді-өзімен алысуда мықыда,
Талас-тартыс үнемі ызы-қиқыда,
Оянбастай жұртым саған не болды?" –
деп Ғұмар Қараш та "оян" сөзін жырына арқау қылды. Мағжан Жұмабаев "Жауға түскен жанға" деген өлеңінде:

"Оян! – дедің жұртыңа, –
Бас көтеріп, тірлік қыл!"
Ақыл айттың ұлтыңа:
"Таста талас, бірлік қыл!" – десе,
Сұлтанмахмұт Торайғыров:
Анау қырда татар тұр,
Басқалармен қатар тұр.
Мынау ойда қазақ тұр,
Қастарында азап тұр.
Ұйқысы көп, ояу аз
Бұл не деген ғажап тұр?
Бұл ұйқысын ашпаса,
Надандықтан қашпаса,
Басқаларға мазақ тұр, – деп қамықты.

Арқаның арқалы ақыны Нұржан Наушабайұлы болса назымдарының бірін түгелдей осы қазақты ояту тақырыбына арнады. Нұржанның бір ерекшелігі – ол сөзін тек қазаққа ғана емес, барлық Алашқа арнады. "Ұйықтама, оян, Алашым!" – деп ұран көтерді. Нұржан 1918 жылы "Қазақ" газетіне "Алашордаға" деген өлеңін бастыртады.

"Бірлік қылсаң, Алашым,
Ілгері қарай басасың.
Қол ұстасып ұмтылсаң,
Қатар жұрттан асасың.
Атағың мәңгі қалдырып,
Жасасын Алаш, жасасын!" – деген жолдардан оның "Ұйықтама, оян, Алашым!" жырының жалғасын тапқанын аңғарамыз. Осы өмірдің ұңғыл-шұңғылын бір кісідей білетін ақын Серік Қалиев:

Оян, қазақ! Ойлан, қазақ! Бол, қазақ!
Шын бақытқа жеткізетін жол да ұзақ.
Алашағың аз ба мына дүниеден,
Болашағың емес пе еді зор, ғажап?! –
деп сырын ақтарыпты.

Сонымен, біз де ұйқымызды ашуға тырыстық. "Оян, қазақпен" бірге "Ойлан, қазақ" – деп айтуға бейім бола бастадық. Сонда туған мына өлеңді де оқырман назарына ұсынғанды жөн көрдім:

Ебін тапқан екі асап,
Үш-төртеуін жеп алып, биге шықса кейбіреу,
Қолдан келген басып жүрсе қоныстан.
Басы айналып бала-шаға боқташақ,
Жалпақ жұртқа бола алады кім тіреу
Ата-анасы айырылғанда қоныстан.

Шақырайған күннің көзін қара бұлт кеп торласа,
Сөз түсінер әділ билер қалмаса,
Кеміп кетсе арлы ұғым,
Ізгілерді Ібіліс кеп қорласа,
Ай дер әжа, қой дер қожа болмаса,
Не болады тағдырың?!

Ашкөздердің жүрген жолы кеңейіп,
Ұры-қары көбейіп,
Ағаш сапты балта турап ағашты,
Орман құрап, тұрса бұтақ серейіп,
Опыр-топыр болған кезде жер асты,
Жабырқамай жей алады кім асты,
Бұдан басқа не дейік?!

Қой мен сиырды, биені де түгімен,
Түйелерді жүгімен
Жұтып жатқан жайын ауыз мешкейді
Көремін де түңілем.
Сахнада қатын болып киініп
Жүргендердің көрерменге иіліп,
Жиркенесің әлем-жәлем түрінен.

Қалың қауды жайпап өтсе бір ұшқын,
Күрмек келіп суын ішсе күріштің,
Түбі тесік болып шықса сүт құйылған ыдыстың,
Егініне қаптап кетсе арамшөп,
Залым жеңіп, малың өліп, құт кеміп,
Босағадан кеткені ғой ырыстың.

Кімдер екен тұнық көлді шайқаған,
Көк шалғынды жапырып жүр майтабан.
Соның бәрін көзбен көріп тұрғанда
Қалай ғана жай табам?
"Ойлан, қазақ! Оян, қазақ!" дегенді
Қайталаймын қайтадан.

Ұйқы алдында да, ұйқымыз қанып, ерте оянғанда да ойлануымыз керек секілді. "Ұйықта, бөпем, ұйықтай ғой!" деген бесік жырын ересектерге айтуға болмайды ғой.

Ояныңдар, қазақтар! Ойланыңдар, қазақтар!

Аудиокниги

1. Бақытсыз Жамал. https://yandex.kz/video/preview/13994657807195556940 (21.02.25г.)
2. Оян Қазақ!. https://yandex.kz/video/preview/13711385051442140225 (21.02.25г.)

М. Дулатов туралы фильмдер

1. Калила Умаров. «Міржақыптың оралуы» - «Возвращение Мир-Якуба» , Казахтелефильм. 1993. Док. фильм https://yandex.kz/video/preview/8718284920907855436
2. Берик Барысбеков. «Мыржакып Дулатов- мой отец», Казахфильм. 2011. Док. фильм (25.02.25г.)

https://youtu.be/jMXy4JkljFw?si=b4M5lD6IQQdr3Axh (25.02.25г.)
3. Есжан. «Міржақып. Оян, қазақ! (Миржакып. Проснись, казах!)», Qazaqstan TV. 2022. Телесериал Видео
https://yandex.kz/video/preview/1839723885380966457 (25.02.25г.)

Талдау

Міржақып Дулатов бай мұра қалдырып, қиын шығармашылық және өмірлік жолдан өтті. Ол әдеби тілдің тамаша білгірі болды. Қазақ журналистикасы үшін кадрлардың қалыптасуына ықпал етті. Оның шығармалары азаматтық пафоспен ғана емес, сонымен бірге жоғары поэтикалық шеберлігімен де ерекшеленеді. Міржақып Дулатов халықтың саяси санасын оятып, оны жалпыадамзаттық құндылықтарға баулу қажеттілігін тудырған қазақ зиялы қайраткерлерінің плеядасына жатады.

Бұл әдістемелік құрал М. Дулатовтың 140-жылдығына арналған іс-шараларды өткізуге көмектесу үшін жасалған. Пайдаланушыларға навигация мен ақпарат көздерін таңдауға мүмкіндік беретін ақпараттық ресурстарға қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Кітаптарды насихаттауға және оқуға ықпал етеді. Пайдаланушының ақпараттық мәдениетін және патриоттық сезімдерін қалыптастырады. Жас оқырмандардың өз отанының тарихына деген қызығушылығын оятады.

Введение

Предлагаем вам методическое пособие, посвященное 140-летию Миржакипа Дулатова. Он один из лидеров казахской интеллигенции, который пробудил сознание казахской молодежи, призвал к учебе и труду. Прошел непростой жизненный и творческий путь, оставив после себя яркий след в истории и литературе.

Цель пособия – собрать весь имеющийся в нашей библиотеке материал, познакомить пользователей с творчеством писателя. Дать представление о его жизни и творчестве.

Нынешняя казахская молодежь не в ладу с родным языком. Они не знают обычаи и традиций, истории народа, совершенно не читают на казахском языке. В связи с этим было бы хорошо переводить и публиковать на русском языке статьи о жизни известных казахских деятелей, о языке и истории, замечательных традициях народа, чтобы наша молодежь читала и знала больше о своем народе. А это, в свою очередь, способствовало бы пробуждению национального сознания и интересу к родному языку.

Источниками при соствлении данного пособия послужили фонды Аулиекольской ЦБС.

В структуре пособия обширный биографический материал, список произведений автора, материалы о его жизни и творчестве, перечень использованных источников.

Жизнь и творчество М. Дулатова

Миржакип Дулатов – поэт, писатель, драматург, публицист, просветитель-педагог, видный деятель движения Алаш, крупный представитель казахской культуры и литературы начала XX века, боровшихся за свободу и независимость нашего народа, за его процветание и культуру. Первая книга поэта называлась «Проснись, казах!»- «Оян, қазақ!», это было страстное обращение ко всему казахскому народу сбросить ярмо царского колониального ига и идти своим путем.

Миржакип (Мир-Якуб) Дулатов родился 21 ноября 1885 года в № 1 ауле Сарыкопинской волости Тургайского уезда (ныне Костанайская область Жангельдинский район аул Кызбель). Родители занимались скотоводством, имели состояние ниже среднего. Матери лишился еще грудным ребенком, а отца в 12 лет. Проучившись в аульной школе 2 года в 1897 г. поступил в двухклассное училище в г. Тургае, которое окончил в 1901 г., затем в 1902 г. окончил годичные педагогические курсы в г. Кустанае. С 1902 г. по 1904 г. был учителем аульной школы в Тургайском уезде. В 1904 г. переведен в одну из аульных школ Зайсанского уезда Семипалатинской области, почти на самой границе Китая, где прослужил до 1907 г. В 1907 г. был переведен учителем аульной школы в Омский уезд. В 1908 г. летом прошел полуторамесячные сельскохозяйственные курсы, организованные в г. Омске для народных учителей. В 1909 г. переехал в г. Петропавловск, работал делопроизводителем у мирового судьи и одновременно преподавал в частной школе Хасана Пономарева, где обучались подростки-казахи.

Многие рассказы Миржакипа выходили в свет под разными псевдонимами: Азамат, Мадияр, Тайминер, Түрік баласы, Арғын баласы. В

1909 г. вышла из печати брошюра в стихах «Оян, казак!», выдержавшая, за короткое время два издания. В 1910 г. появилась в печати повесть «Бақытсыз Жамал». В ней рассказывается о судьбе казахской женщины, протестующей против стародавних обычаев и правил.

Летом 1911 г. был арестован и приговорен Семипалатинским окружным судом за распространение антиправительственных идей и оскроблений царя в печати к 1 году крепости, вместе с предворительным заключением просидел в тюрьме около 2-х лет.

По отбытию тюремного заключения в начале 1913 г. приехал в г. Оренбург, где в то время проживал А. Байтурсынов, высланный генерал-губернатором из пределов казахского края. Перед приездом была организована А. Байтурсыновым газета «Қазақ», в которой работал секретарем редакции.

В 1916 г. публикуется царский приказ от 25 июня о реквизиции казахского населения в возрасте от 19-ти до 43-х лет на тыловые работы. Тогда редакция газеты «Қазақ» решила обслуживать нужды отправленных на тыловые работы казахов и с этой целью обращались ко всей казахской интеллигенции с призывом добровольно ехать на те фронты, где будут работать реквизируемые, и образовать там инородческий отдел. Интеллигенция (большей частью народные учителя) откликнулись на это, и вскоре был создан в г. Минске инородческий отдел при Земском союзе. В мае откомандирован в города Тургай и Омск. В г. Тургае проходило собрание представителей Тургайского уезда по ликвидации последствий событий 1916 г. В г. Омске – Акмолинский областной съезд. Состав Акмолинского съезда был пестрый, большинство представителей были консерваторы (муллы, баи, бывшие чиновники), а меньшинство – революционного настроения молодежь и учителя.

Настали октябрьские дни. Октябрьскую революцию, все политические партии, кроме большевиков, считали узурпаторской, идею социализма неосуществимой в России. Учредительные собрания повсюду открыли борьбу против нее. Примеру других враждебных к Октябрьской революции партий последовала и казахская национальная группа, образовавшая свою партию

«Алаш». В начале декабря Всеказахским съездом была провозглашена автономия под названием Алаш-Орда.

Сидящие (справа налево): 1. Ахмет Байтурсынов, 2. (Неизвестный), 3. К. Жанатаев, 4. Т. Абайұлы Құнанбаев, 5. (Неизвестный). Стоящие: 1. (Неизвестный), 2. М. Дулатов, 3. К. Мунайтпасов, 4. С. Кадырбаев, 5. Е. Омаров. Семипалатинск, 1918.

С 1920 г. начинается беспрерывная работа на платформе советской власти. 7 ноября 1920 г. вышла статья в газете «Кедей», издававшаяся в Омске, в которой М. Дулатов изложил свой взгляд на советскую власть и указал ошибки в прошлой деятельности. В Омске прослужил недолго, всего два месяца, инструктором Акмолинского губоно и Сибоно. В ноябре переехал в г. Ташкент, где поступил в секретари казахской газеты «Ақ жол», работал до мая 1921 г.

В мае 1921 г. поехал за семейством и по семейным обстоятельствам вынужден был остаться в г. Семипалатинске. Летом 1921 г. служил народным следователем в Семипалатинском уезде, осенью того же года губернским съездом работников юстиции был избран в заместители председателя Семипалатинского губсовнарсуда до мая 1922 г.

В 1921 г. голодало население Тургайского, Иргизского, Кустанайского уездов и часть Уральских губерний. В это время М. Дулатов выступил со статьей на страницах Семипалатинской газеты «Қазақ тілі» с предложением сбора скота в виде добровольного пожертвования и доставить его в степи в голодающие районы. В результате этой работы за 2-3 месяца собрано было около 15 тыс. голов крупного скота, которые были доставлены и розданы голодающему населению.

По возвращении из степи в г. Семипалатинск был арестован и выслан в г. Оренбург в распоряжение ПП ОГПУ (Полномочное Представительство Объединенное Государственное Политическое Управление при Совете Народных Комиссаров) по Казахстану и вскоре был выпущен. В г. Оренбург поступил в Казгосиздат, заведовал казахским отделом, 2 года состоял преподавателем Казахского института народного образования. Читал лекции на курсах ГПУ (Государственное политическое управление) и на учительских курсах. Четыре года работал сотрудником краевой газеты «Еңбекші қазақ». С 1922 года перевел на казахский язык около 20 книг и брошюр.

В 1924 г. выходит в свет учебник по математике, для учащихся младших классов. Примеры для задач были подготовлены на основе бытовых понятий казахов, окружающей среды и образа жизни.

В узбекской одежде (слева направо):
Газымбек Биримжанов, Миржакип Дулатов,
Ахмет-сапа Юсупов. Ташкент, 1925.

17 декабря 1928 г. Миржакип Дулатов работая литературным помощником отвественного редактора газеты «Еңбекші қазақ» (в последствии «Егемендi Қазақстан»), за критику Советской власти в степи, за неукротимое желание помочь своему народу, был арестован и заключен под стражу. В 1930 г. приговорен к расстрелу, приговор был заменен на 10 лет лагерей, и сослан в Соловки, где работал на строительстве Беломоро-Балтийского канала, исполняя обязаности фельдшера в лазарете.

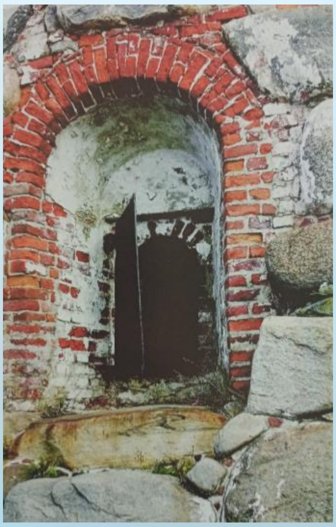

Монастырь в Соловецке

5 октября 1935 года умер от тяжелой болезни в лагерном лазарете на станции Сосновец.

По ходатайству работников лазарета и местных жителей было получено у руководства лагеря разрешение на захоронение его тела на «вольном» кладбище.

Решением судебной коллегии Верховного суда Казахской ССР М. Дулатов в 1988 г. был полностью реабилитирован. Суд, внимательно рассмотрев дело, не нашел в нем состава преступления. Прах выдающего сына казахского народа 18 сентября 1992 года был перевезен родственниками на родину и там перезахоронен.

Литературное творчество М. Дулатова

Миржакип Дулатов был одновременно поэтом, писателем, публицистом, фольклористом, этнографом, педагогом-математиком, историком, лингвистом, философом, музыкантом, политическим деятелем и доктором. Он также теолог, исследователь и теоретик религиозных течений. Как видно из широты направленности творческой деятельности, его драгоценное наследие было распылено и до сих пор не приведено в систему. Видимо, есть немало его трудов, которые еще не дошли до нас. За границей, например, поддерживается огромный научный интерес к его творческому наследию, и защищались диссертации по его трудам. В высших учебных заведениях проводятся специальные курсы лекций по его учениям.

Первые стихи М. Дулатова были опубликованы в 1907 г. в первом номере газеты «Серке» (вышло всего 2 номера) в Петербурге. Первый сборник стихов «Оян, казак!» («Проснись, казах!») был выпущен в 1909 г. в Казани. Книга послужила обращением казахской интеллигенции к народу. Тираж был уничтожен, автор подвергся гонениям со стороны царской власти. Продолжая переводческую деятельность в Кызылжаре (г. Петропавловск) М. Дулатов издает первый роман в казахской литературе «Бақытсыз Жамал» (Оренбург, 1910), сборников стихов «Азамат» (Оренбург, 1913), «Терме» (Оренбург, 1915).

В своих произведениях М. Дулатов призывал народ к науке, образованию. Написал фундаментальные исследовательские статьи «Абай», «Аблай хан», «Казахский акын», «Ахмет Байтурсынович Байтурсынов» и другие. Истории казахского народа посвящена книга «Истоки происхождения казахов, киргизов». Написал и издал в Ташкенте и Кызылорде «Учебник математики», в Оренбурге «Қирағат кітабы» («Учебник-хрестоматия»). Написал 4-актную пьесу «Балқия», перевел на казахский язык работы В. Ленина, Г. Зиновьева.

В Соловках создал турецко-казахско-русский словарь, из четырех тетрадей. Одна из этих тетрадей нашлась в Лондоне.

Именно такие люди, как Ахмет Байтурсынов, Миржакип Дулатов и их сподвижники, являются не только выдающимися учеными, писателями и поэтами, но и поистине героическими личностями, настоящими батырами. Разве не являлась подвигом их жизнь, наполненная борьбой против кровавой колонизаторской политики царизма, если даже в жестоких испытаниях и гонениях они не склонили головы и делом защищали родной народ. И как сильно болели они за родной язык и традиции народа, еще в те годы, предвидя надвигающуюся опасность и призывая к сохранению языка и самобытной культуре. Поистине великие и святые люди.

Миржакип Дулатов боролся за счастье своего народа, страдал бедами и печалями всех казахов, мечтал о свободе и независимости своей родины, но был заклеймен ярлыком «врага народа» и сполна хлебнул из суровой чаши тоталитаризма. Но время вернуло его чистое имя и смыло грязь ложных наветов.

ЛЭПБУК посвященный 140-летию Миржакипа Дулатова

В связи со знаменательной датой, связанной с именем известного просветителя, патриота, поэта, писателя, общественного деятеля, одного из крупных представителей казахской культуры и литературы начала XX века Миржакипа Дулатова для пользователей Аулиекольской районной библиотеки, был создан Лэпбук «Міржақып деген есімі қайта жаңғырған», на 8 страницах.

Миржакип Дулатов останется в памяти народа как поэт, разбудивший дремлющий казахский народ. Основная его заслуга в том, что в самое сложное и переломное историческое время, когда появление национальной культуры, духовности, языка расценивалось в негативном контексте, он прилагал усилия, чтобы сохранить, укрепить, развить и приумножить богатейшую культуру и литературу, стремился обеспечить духовное будущее соотечественников, старался проявить и укрепить дух казахского патриотизма.

Цели и задачи: Собрать материал, который есть в фонде Аулиекольской ЦБС. Познакомить с жизнью, творчеством и деятельностью М. Дулатова.

Пробудить любовь, национальное сознание и интерес к родному языку и истории родного края.

Страница 1. Титульный лист лэпбука. Название пособия **«Міржақып деген есімі қайта жаңғырған».**

Со времен реабилитации имени М. Дулатова и возвращения всего его творческого наследия в лоно общественного сознания, были проведены работы по изучению его социально-политических и литературно-публицистических работ.

Первыми значительными шагами в этом направлении можно признать законную реабилитацию его имени, осуществленную решением Верховного Суда Казахской ССР от 4 ноября 1988 года, и идеологически-политическую реабилитацию творческого наследия писателя, осуществленную заключением Центрального Комитета Компартии Казахстана по рекомендации Института литературы и искусства имени М. О. Ауэзова от 26 июля 1989 года.

Сразу же после этого были начаты активные работы по публикации и масштабной пропаганде общественно-политического и литературно-творческого наследия Миржакипа Дулатова и других деятелей «Алаш».

В книгах и периодических изданиях печати были опубликованы статьи о его жизни и творчестве.

Страница 2 и 3. М. Дулатовтың өмірі мен қызметінің негізгі кезеңдері. Знакомит пользователей с основными датами жизни и деятельностью поэта.

М. Дулатовтың өмірі мен қызметінің негізгі кезеңдері

Міржақып Дулатов 1885 жылы 21 қарашада Қостанай облысы, Жангелдин ауданы, Қызбел ауылында дүниеге келді.

1902 жылы Торғайдағы 2 сыныптық орыс-қазақ мектебінде оқиды. Ауыл мұғалімі деген куәлік алып, ауылда бала оқытады.

1904 жылы Омбы қаласына қоныс аударған. Осы қалада А. Байтұрсынұлы, Ә. Бөкейхановпен танысады.

1905 ж. 17 қазанда Ресей үкіметіне қазақ халқы атынан жолданған Қарқаралы құзырхатын дайындаушылардың бірі болды.

1905–1907 жж. Зайсан уезіндегі Бекмұхамбет қажы ашқан қазақ мектебінде сабақ берген.

1906 ж. Конституциялық демократтар партиясы делегаттары қатарында Санкт-Петербургке барады.

1907 ж. Санкт-Петербургте жалғыз ғана нөмірі шыққан «Серке» газетінде «Жастарға» деген өлеңі басылады.

1909 ж. Қазан қаласындағы «Шарқ» баспасынан «Оян, қазақ!» деген атпен тұңғыш өлеңдер жинағы басылып шығады. Осы жылы Қызылжарда сот кеңсесінде тілмаштақ қызмет атқарып, мұғалімдігін де жалғастырады, қазақ балаларына орыс тілінен сабақ береді.

1910 ж. Қазандағы Каримовтар баспасынан «Бақытсыз Жамал» қазақтың тұңғыш романы жарық көреді.

1911 ж. қазақ ауылдарын аралап, Қызылжардан Семей облысына қарай саяхатқа шығады.

1911 ж. маусым айының жетісі күні Семей қаласына келгенде тұтқындалады да, 19 ай қамауда отырып шығады.

1912 ж. Орынборға келеді. Осындағы қазақ зиялылары ақыл қосып, ел санасын оята беру мақсатымен баспасөз қызметін қолға алуды ұйғарады.

1913–1918 жж. «Қазақ» газетінің бас редакторы А. Байтұрсынұлының орынбасары, жауапты хатшы қызметінде болады. Сол кезеңде М. Дулатовтың «Азамат» (1913), «Бақытсыз Жамал» (екінші рет, 1914), «Терме» (1915) кітаптары жарық көрді.

1917 жылдың 25 ақпанында Торғай губернаторы М. Эверсман, Ә Бөкейхановтың ұсынуымен М. Дулатовқа және дәрігер Ә. Алдияровқа арнайы куәлік беріп, оларды Минск маңы мен Баранович қаласында тыл жұмыстарында жүрген қазақтарға қолдау көрсетіп, жетекшілік етуге жібереді. Семей қаласында, қазақ тарихындағы ең алғашқы «Жанар» жәрдем қорын ұйымдастырады. Осы жылдары Алаш қозғалысы мен Алашорда үкіметінің жұмысына белсене араласады.

1917 ж. Орынборда өткен 1 және 2 жалпықазақ съезіне белсене қатысып, «Алаш» партиясының бағдарламасын жазған. Осы жылы Қызылжарда сот мекемелерінде қызмет атқарған.

1918–1920 жж. Ташкент қаласында Түркістан Республикасының «Ақ жол» газетінде қызмет атқарған.

1922 ж. Алаш қозғалысына қатысқаны үшін қамауға алынып, Орынборға жөнелтіледі де, сонда қамаудан босатылды.

1922 ж. 9 наурызда Семей қаласында қазақ зиялылары бас қосып, ашыққан елді аман сақтап қалу үшін сенімді азаматтарды елше шығарып, шаруасы күйлі азаматтардан жылу ретінде мал жию керек деген байламға тоқтайды.

1922–1926 жж. Орынбордағы Қазақ халық ағарту институтында оқытушы, Қызылжарда, Семейде сот мекемелерінде, Қызылорда мерзімді баспасөз орындарында қызмет істеген. Сол кезеңде «Есеп құрал» 2 бөлімді, (Ташкент,1922), 1928 жылға дейін 8 рет басылып шыққан. «Қирағат кітабы» Орынбор (1924) басылып шығады.

1928 ж. желтоқсанында қамауға алынады.

1930 ж. ату жазасына кесіліп, кейін оны он жыл абақтыға ауыстырады. Беломор-Балтық каналының құрылысы бойында Сосновск станциясындағы лагерьде «жазасын» өтейді.

1935 ж. 5 қазан күні осы лагерьдің лазаретінде ауыр науқастан қайтыс болады.

Сүйегі 1992 ж. 1–18 қыркүйек аралығында Торғай өңіріндегі өз есімімен аталатын ауыл бейітіне әкелініп, қайта жерленді.

Страница 4. Отбасы. В верхней части представлено вниманию генеалогическое древо поэта. Его родители Дулат и Дамеш. Родители его супруги Гайнижамал, Баймурат и Канипа. Дети Миржакипа и Гайнижамал Дулатовых – Гульнар, Абылай, Халида, Наурызбай и Алибек.

В нижней части страницы расположен брошюрованый альбом на липучках, который можно взять в руки и посмотреть. В альбоме собраны фотографии Миржакипа Дулатова, его жены Гайнижамал, детей Гульнар и Наурызбая. Фотографии подруг Гайнижамал Дулатовой. Фотография М. Дулатова в Ташкенте с соратниками. Фотография дома в Оренбурге, в котором с 1922–1925 годы проживала семья Дулатовых. Фото М. Дулатова с А. Турлыхановым в Соловках, монастырь в Соловецке, фотографии с мест

заключения и перезахоронения на Родину – аул Бидайык Жангельдинского района Торгайской области (ныне входит в состав Костанайской области).

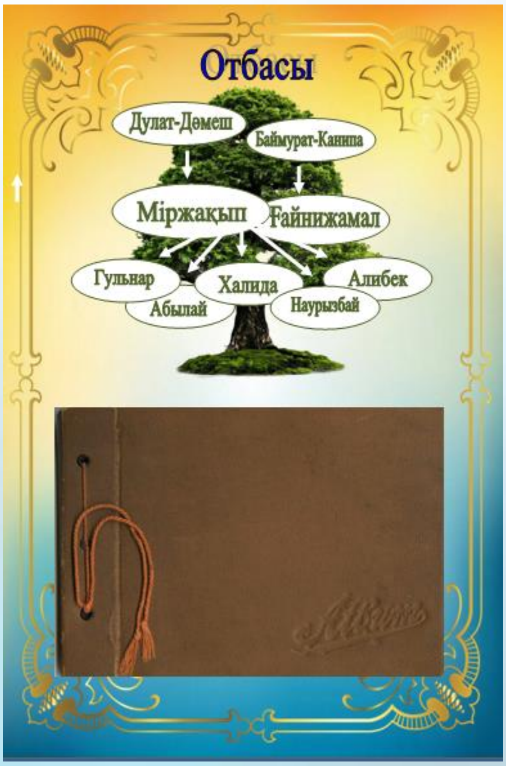

Страница 5. М. Дулатов басылымдарының хронологиясы. В **верхней части** страницы представлены вниманию издания, в хронологическом порядке.

Определить форму участия в событиях времени Миржакипу помогла встреча с А. Байтурсыновым и А. Букейхановым. Политическое кредо М. Дулатова чётко определилось, когда он в 1909 году выпустил свой первый поэтический сборник «Оян, қазақ!» (Проснись, казах!), первое издание которого было выпущено в Уфе типографией «Восточная печать» Товарищества «Каримов, Хусаинов и К°». Тираж был немедленно конфискован. Переиздать книгу удалось только в 1911 году, когда М. Дулатов вернулся в Тургай.

В 1910 году М. Дулатов написал книгу «Бақытсыз Жамал» (Несчастная Жамал), которая является первым романом, написанным на казахском языке, а также, вероятно, первым на мусульманском Востоке художественным

произведением, посвящённым проблеме неравноправного положения женщины в том обществе.

В то же время М. Дулатов становится одним из лидеров казахского реформизма и национально – освободительного движения.

В Оренбурге в 1913 году издается сборник стихов «Азамат» (Гражданин), в него вошли не только стихотворения Миржакипа Дулатова, но и его высокохудожественные переводы произведений Ф. Шиллера, А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова.

В 1915 году выходит сборник стихов «Терме».

В 1922 году написал и издал в Ташкенте и Кызылорде «Учебник математики». Примеры для задач были подготовлены на основе бытовых понятий казахов, окружающей среды и образа жизни.

В 1924 году в Оренбурге печатается «Қирағат кітабы» (Учебник-хрестоматия).

В **нижней части** страницы изображены периодические издания, в которых издавался и работал М. Дулатов.

Первый стихотворный опыт был напечатан в первом номере казахской газеты «Серке» в Петербурге. В нем М. Дулатов публикует страстное стихотворение «Жастарға» (Молодёжи).

С 1911 по 1915 годы регулярно печатается в журнале «Айкап» и газете «Казах», которую он основал в 1913 году с А. Байтурсыновым.

В 20-30 годы М. Дулатов работает в редакциях газет «Ақ жол», «Кедей», журнал «Кызыл Қазақстан», занимается переводческой деятельностью.

В 1927 году М. Дулатов работает помощником редактора газеты «Енбекши қазақ».

Страница 6. М. Дулатов туралы фильмдер. На этой странице представлены фильмы о Миржакипе Дулатове, которые можно посмотреть, перейдя по ссылке QR кода.

Страница 7. Әулиекөл аудандық ОКЖ қорындағы шығармалары. На странице представлен обзор книг, находящихся в фонде Аулиекольской ЦБС.

Первая его книга – это сборник стихов, изданный в городе Петербурге под названием «Оян, қазақ!» (Проснись, казах!).

В 1910 году в городе Казани вышло в свет его произведение в жанре роман – «Бақытсыз Жамал» (Несчастная Жамал). Это был первый в казахской литературе роман, который был написан в прозе. В 1914 году книга была переиздана.

Оба эти произведения, в формате аудиокниги можно прослушать, перейдя по ссылке QR кода.

Так же в фонде имеются сочинения 1991 г. и 2010 г. издания, книга «Алашым, ардағым!» составитель и редактор А. Ментебаева.

В начале девяностых годов историки и литературоведы начали изучать социально-политические и литературно-публицистические работы М. Дулатова. Начали выходить в свет первые научные монографии.

В результате такой системной работы в 2003 году вышло в свет собрание сочинений произведений М. Дұлатұлы в пяти томах, в 2013 собрание сочинений в шести томах.

Страница 8. **Ескерткіштер.** Страница посвящена памяти М. Дулатова. В областном центре есть очаг образования имени казахского поэта, писателя, педагога-просветителя Миржакипа Дулатова. Это Костанайский инженерно-экономический университет. 30 мая 2003 года указом Правительства Республики Казахстан университету присвоено имя известного общественного и культурного деятеля Миржакипа Дулатова. В 2001 году улице 50 лет Октября присвоено имя М. Дулатова. На той же улице есть мемориальная доска. Именем М. Дулатова названы улицы в Астане, Алматы и других городах Казахстана.

Ниже на странице представлены фотографии памятников. Описание смотрите на обороте.

Мы рекомендуем ознакомится с данным пособием в форме лэпбука для приобретения новых знаний о выдающемся казахском деятеле Миржакипе Дулатове.

Его жизнь и деятельность, добропорядочность и честность, верное служение своему народу, вызывают искреннее уважение и почитание.

Литература о жизни и творчестве М. Дулатова:

1. Движение Алаш : трехтомный сборник документов и материалов : сборник материалов судебных процессов над алашевцами. Т. 2 / авт. изд. Т. К. Журтбая. – / Мин-во связи и информации РК ; Научный центр «Отырар кітапханасы» – Алматы : Ел-шежіре, 2011. – 415, [1] с.

2. Движение Алаш : трехтомный сборник документов и материалов : сборник материалов судебных процессов над алашевцами. Т. 1 / авт. изд. Т. К. Журтбая. – / Мин-во связи и информации РК; Научный центр «Отырар кітапханасы». – Алматы : Ел-шежіре, 2011. – 415, [1] с.

3. Иллюстрированная история Казахстана. в 4-х т. 3. Казахстан со второй половины XIX века и до первой половины XX века / гл. ред Б. Г. Аяган. – Алматы : Қазақ энциклопедиясы, 2005. – 319, [1] с. : ил.

4. Литература Казахстана : энциклопедический справочник / Мин-во связи и информации РК. Комитет информации и архивов. – Алматы : Аруна : Қазығұрт, 2010. – 527, [1] с. – (Мәдени мұра).

Статьи о М. Дулатове:

1. Айтенова Асия. У истоков Независимости: активное участие в разработке первой казахской Конституции принимал Сейдазим Кадырбаев / Айтенова Асия ; страницу подготовил Мурат Тюлеев // Костанайские новости.- 2021. – 16 сентября. – С. 12.

2. Досаханов Алихан. Медики-алашординцы – жертвы политических репрессий / Досаханов Алихан //Казахстанская правда. – 2023. – 26 мая. – С. 8–9.

3. Касымбаев Жанузак. Судьба одной книги: [мероприятия, посвященные празднованию 110-летию М Дулатова] / Касымбаев Жанузак // Горизонт. – 1995. – 2 ноября. – С. 14.

К 110-ЛЕТИЮ МИРЖАКЫПА ДУЛАТОВА

Жанузак КАСЫМБАЕВ, зав. кафедрой АГУ им. Абая, доктор исторических наук, профессор.

На небосклоне замечательной плеяды казахских просветителей, революционеров начала XX в., кто в большей степени способствовал политическому пробуждению массы кочевников, выделяется колоритная личность Миржакыпа Дулатова. Убежденный противник политики колониального закабаления автохтонных жителей М. Дулатов наряду с Ахметом Байтурсыновым является одним из организаторов общенациональной газеты «Казах», партии «Алаш», первого общеказахского съезда в Оренбурге (21—26 июля 1917 г.) и т. п.

Судьба одной книги

(Продолжение следует).

4. Кенжегулова Адия. Дань памяти лидерам движения «Алаш»: [мероприятия, посвященные празднованию 150-летия Ахмет Байтурсынова] / Кенжегулова Адия; фото пресс-службы Сената Парламента РК // Казахстанская правда. – 2022. – 3 октября. – С. 4.

5. Конец «Алаш-Орды»: 12 марта 1930 года подписано обвинительное заключение в отношении Байтурсынова Ахмета, Дулатова Мир Якуба и еще 42 человек / страницу подготовила Татьяна Башкатова // Костанайские новости. – 2018. – 30 августа. – С. 5.

6. Куликов В. Время это пришло!. К дням А. Байтурсынова и М. Дулатова в Тургае / Куликов В. // Казахстанская правда. – 1991. – 15 июня. – С. 4.

ВРЕМЯ ЭТО ПРИШЛО!

К Дням А. Байтурсынова и М. Дулатова в Тургае

В. КУЛИКОВ.

7. Первухина Марина. Наши незнакомые знакомые места : [экспедиция по сакральным местам Костанайской области] / Первухина Марина ; фото авт. // Костанайские новости. – 2017. – 19 октября. – С. 20–21.

8. Прохоров Игорь. Выполняя волю народа: в июле 1917 года была образована партия «Алаш» / Прохоров Игорь //Казахстанская правда. – 2021. – 1 июня. – С. 8.

9. Прохоров Игорь. Литература под грифом «Секретно» / Прохоров Игорь ; фото из архива «КП», коллаж Павла Цедилина // Казахстанская правда. – 2020. – 25 сентября. – С. 11.

10. Прохоров Игорь. Периодическая печать – глаза, слух и язык народа: Документы о деятельности газеты «Қазақ», лидерах движения «Алаш» обнаружили работники Национального архива РК в Оренбурге / Прохоров Игорь ; фото предоставлено Национальным архивом РК // Казахстанская правда. – 2024. – 19 июля. – С. 5.

11. Сайлаубай Ерлан. Интеллигенция в черном списке : [о жертвах политических репрессий] / Сайлаубай Ерлан // Казахстанская правда. – 2021. – 12 ноября. – С. 11.

12. Стадниченко Николай. История в кадре: [мы побывали на съемочной площадке сериала о Миржакипе Дулатове] / Стадниченко Николай ; фото автора // Костанайские новости. – 2022. – 13 октября. – С. 22.

13. Стадниченко Николай. «Проснись, казах»: В нашей области идут съемки исторического сериала / Стадниченко Николай ; фото автора // Костанайские новости. – 2022. – 6 октября. – С. 5.

14. Талисман нации : [интервью доктора филологических наук Алмасбека Абсадыка об Абае и «Алаше»] / беседовал Мурат Тюлеев // Костанайские новости. – 2020. – 9 июня. – С. 6.

15. Турбилова Екатерина. Великие сыны казахской степи: [кандидат исторических наук Серикжан Исмаилов рассказывает о вкладе общественных деятелей в развитие Костан. области] / Турбилова Екатерина // Костанай-АГРО. – 2020. – 8 октября. – С. 11.

16. Шимырбаева Галия. Маяк в степи : [130-летие Мыржакыпа Дулатова] / Шимырбаева Галия ; фото из семейного архива // Казахстанская правда. – 2015. – 27 августа. – С. 8.

Интернет-ресурсы:

1. Тайны. Судьбы. Имена. Миржакип Дулатов. https://yandex.kz/video/preview/50407431389032 (21.02.25г.)

Анализ:

Миржакип Дулатов прошел непростой творческий и жизненный путь, оставив после себя богатое наследие. Он был блестящим знатоком литературного языка, способствовал формированию кадров для казахской журналистики. Его произведения отличаются не только гражданским пафосом, но и высоким поэтическим мастерством. Миржакип Дулатов принадлежал к той плеяде деятелей казахской интеллигенции, которая пробудила политическое сознание народа, внушила ему необходимость приобщения к общечеловеческим ценностям.

Данное методическое пособие составлено в помощь проведению мероприятий, посвященные 140-летию М. Дулатова. Обеспечивает доступ к информационным ресурсам, дающий пользователям навигации и выборе источников информации. Способствует продвижению книг и чтению. Формирует информационную культуру пользователя и патриотические чувства. Воспитывает у юных читателей интерес к истории своей Родины.

Мазмұны

Кіріспе	3 б.
М. Дулатовтың өмірі мен шығармашылығы	4–9 б.
М. Дулатовтың әдеби шығармашылығы	9–10 б.
М. Дулатовтың шығармалары	10–12 б.
М. Дулатовтың өмірі мен шығармашылығы туралы әдебиет	12–14 б.
М. Дулатов туралы мақалалар	14–24 б.
Аудиокниги	24 б.
М. Дулатов туралы фильмдер	24–25 б.
Талдау	25 б.

Содержание

Введение	с. 26
Жизнь и творчество М. Дулатова	с. 27–31
Литературное творчество М. Дулатова	с. 32–33
ЛЭПБУК посвященный 140-летию Миржакипа Дулатова	с. 33–40
Литература о жизни и творчестве М. Дулатова	с. 40–41
Статьи о М. Дулатове	с. 41–43
Интернет-ресурсы	с. 43
Анализ	с. 44

Құрастырушы/ Составитель	Сакауова Алия Бахитжановна – Ст. библиотекарь по комплектованию
Шығарылымға жауапты/ Ответственный за выпуск	Досалина Ж. М. – ӘББ жетекшісі / руководитель МБО
Қазақ тіліне аударған/ перевод на казахский язык	Мукушова А. К.
Редактор	Серкебаева С. Ж. – Директор Аулиекольской ЦБС

Басуға қол қойған күні 12.03.2025 ж.
Пішімі 210*297 1/2. Офсеттік қағаз.
Қаріп түрі Times New Roman.
Көлемі 9,25 шартты баспа табақ
Таралымы 3 дана

Әулиекөл ауданы әкімдігінің мәдениет
және тілдерді дамыту бөлімінің «Әулиекөл
аудандық орталықтандырылған кітапханалық жүйесі»
мемлекеттік мекемесі

110400, Әулиекөл а. Сьянов, 53
Тел. 8(714) 53-26-1-86
E-mail: aulzbs@mail.ru